

श्रीरामकृष्ण

आंगस्ट

५०

या अंकांत—

- १ माझ्या गुरुनें मला काय सांगितले ?
- २ श्रीसाईबाबांच्या उद्घोषक आठवणी
- ३ ग्रंथ-परिचय
- ४ लोकमान्य टिळकांचे पुण्यस्मरण
- ५ मानवी मूल्यांचे महत्त्व
- ६ अनंतपूजन
- ७ साक्षात्कार (चालू आध्यात्मिक काढवरी)
- ८ श्रीगुळवणी महाराजांचा सिद्धयोग
- ९ ईश्वरसाक्षित्वाच्याखुणा
- १० नामदेव व हिंदी संत
- ११ पुनर्जन्मासंबंधी कांहीं विचार
- १२ गीतेचे सारभूत मार्गदर्शन
- १३ साईसमर्था सुमने भजा हो
- १४ उपवासाची मीमांसा
- १५ ईश्वर आणि विज्ञान
- १६ बाबांनीं हांक ऐकली
- १७ श्रीनामदेव महाराज केळकर यांच्या
आणखी कांहीं आठवणी
- १८ शिरडीवृत्त व शिरडीचे वैभव

श्री साई वा कसु धा

माझे गुरुजी हेच माझे सर्वस्व होते. मी रात्रिंदिन त्यांचे स्वरण करीत असे. प्रेमभराने त्यांच्याकडे पहात बसत असे. त्यांना पहाता पहाता माझी सारी भूक तहान नाहीशी होत असे. माझ्या गुरुने माझ्याकडून भक्तिभावाशिवाय कशाचीही अपेक्षा केली नाहीं व त्यानीं माझी उपेक्षाही कधी केली नाहीं. ते अहर्निश माझ्या कल्याणासाठी झटले.

—श्रीसाईसच्चरित

गुरुपौर्णिमा

श्रीसाईलीला

विशेषांक

[शिरडी संस्थानाचें अधिकृत मासिक.]

वर्षे ४९ वें]

ऑगस्ट १९७०

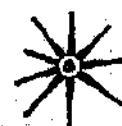
[अंक ५ था

: संपादक :

श्री. द. दि. पाटणकर

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ४४३३६१

: कार्यालय :

साईनिकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कल जवळ,
प्लॉट नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४

माझ्या गुरुनें मला काय सांगितले?

नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे
फुल्हारविन्दायतपत्रनेत्र ।
येन त्वया भारततैलपूर्णः
प्रज्वालितो ज्ञानमयप्रदीपः ॥

प्रिय वाचक—

श्रीगुरुपौर्णिमा महोत्सव गेल्या आठवड्यांत शिंडीत त्याचप्रभाणे ठिकठिकाणी मोठ्या समारोहाने पार पडला. गुरुपौर्णिमेचा उत्सव तो कसला करायचा आणि गुरुचे एवढे काय माहात्म्य मानायचे?

गुरुंचे गुरु परात्पर गुरु महर्षि व्यास! या भारतात हजार वर्षांपूर्वी होऊन गेले; परंतु त्यांनी जो ज्ञानसागर आमच्या स्वाधीन केला आहे तो कधीही न आटणारा कोणालाही हटविता न येणारा! नेहमी ताजा सुखदुःखांचा सहकारी, कोणत्याही काळात तारणारा असा आहे,

गुरुशेष व्यास महर्षीनी आपणास काय काय दिले? असा प्रश्न करण्यापेक्षां काय देण्याचे बाकी ठेवले? असा प्रश्न विचारणे सयुक्तिक होईल.

आज काल ज्या संस्कृतीत आम्हीं वाढलो, लहानाचे मोठे ज्ञालों त्या संस्कृतीचे व्यास आद्य जनक होत. चार वेद, महाभारत, (त्यांत गीता आलीच) पुराणे आणि ब्रह्मसूत्रे त्यांनी आम्हांला दिलीं. याचा अर्थ सर्व ज्ञानभांडार त्यांनी आमच्यासाठी खुले केले. तें ज्ञानभांडार असें की ज्याचा वापर आम्हीं कोणत्याही काळांत खुशाल खात्रिपूर्वक करावा. हजारो वर्षांनंतरच्या काळांत आणि त्याही नंतरच्या काळांत आम्हांला कोणत्या प्रकारच्या ज्ञानाची जरूरी लागेल तें ध्यानीं आणुन, अत्यंत दूर दृष्टीने पाहून त्याचा त्यांनी, भरपूर पुरवठा करून ठेवला. त्यांनी सर्व केला नाहीं असा या जगांतील एकही विषय नाहीं.

या जगांत आपण जें जें पाहातों व पुढे पाहू तें सर्व व्यासानीं आपल्या दिव्यदृष्टीनें पाहिलें आणि त्या करुणामयानें आमच्या सुखासभाधानासाठीं त्याचा आगाऊ पुरवठा करून ठेविला.

त्यांना दिव्य दृष्टी होती व ते महान् द्रष्टे होते, एवढेच नाही तर आपल्या संजया सारख्या शिष्याला दिव्य दृष्टीचा लाभ करून देण्याची अजब ताकतही त्यांच्याठार्थी होती.

हस्तिनापूरच्या समरांगणांवर कौरव पांडव युद्धाचा जो घनघोर प्रसंग घडून आला तेथे काय काय घडत होते हे दूर अंतरावरून पाहून ती हकीगत धृतराष्ट्राला सांगणारे संजय व्यासकृपेमुळेच ते महान कार्य करू शकले. आणि त्यामुळेच गीतेचा जन्म झाला. असे होते थोर गुरु व्यास महर्षि।

गुरुपौर्णिमेच्या रूपाने आम्ही त्याचे वर्षानुवर्षे स्मरण करीत आहेत व पुढेंही करीत राहू. श्रीसाईंबाबा गुरुचे अपरंपार महत्त्व बरोबर ओळखून होते. गुरु म्हणजे त्यांना सर्वस्व वाटत असे व ते महत्त्व आपल्या सन्निध्येणांच्या मनावर ते परोपरीने बिंबवीत असत.

एकदां संगमनेर येथून राधाबाई या नावाची एक वृद्ध बाई साईंबाबांच्या दर्शनासाठी शिरडीस आली. बाबांवर तिची पूर्वीपासून फार निष्ठा होती. शिरडीस येऊन दर्शन घेतल्यानंतर त्या बाईला वाटलें आपलें आता वय झाले आहे. बाबा थोर सत्पुरुष आहेत तेव्हा त्यांना गुरु करून त्याच्याकडून कानमंत्र घ्यावा म्हणजे झाले. हाच आपल्या कल्याणाचा एकमेव मार्ग, असे त्या माउळीला वाढू लागेल.

मग तिनें निर्धार केला की बाबा जोपर्यंत कानमंत्र देणार नाहीत तोपर्यंत तेथून हालायचें नाही. एवढेंच करून ती थांबली नाही तिनें कठोर ब्रत मुरु केलें! कसले? बाबाकडून गुरु या नात्याने कानमंत्र मिळेपर्यंत अन्नपाणी वर्ज्य! ‘जीव जावो अथवा राहो, गुरुचरणी माझा भावो’ अशा प्रकारचे कडक ब्रत तिने मुरु केले.

बाबा मंत्र देतील तेव्हा भी अन्नपाण्याला स्पर्श करीन! अगोदर ती बाई वृद्ध होती आणि त्यांत हे कडक ब्रत घेतलेले! एक दिवस गेला दोन दिवस गेले व तिसराही दिवस अन्न पाण्याशिवाय गेला! बाईची घडगत दिसेना! तिने मृत्यूची भीती साफ सोडून दिली होती.

त्याकाळीं माधवराव हे बाबांच्या सन्निध असणारे व सर्वकडे नजर पोहोचविणारे, त्यांनी पाहिलें की, एकदरीत हा प्रकार कांहीं ठीक दिसत नाही, बाबांना भेटून याचा एकदाचा निर्णय लावून घेतला पाहिजे. नाही पेक्षां परगावाहून आलेली म्हातारी प्राणास मुकायची.

माधवरावानी राधाबाईची हकीगत, तिने चालविलेला अन्नसत्याग्रह व तिची गुरुपदेश मिळविण्याची दारुण इच्छा या गोष्टीची बाबांना जाणीव करून दिली व म्हणाले, “म्हातारीने आपल्या प्राणाशीं खेळ मांडला आहे. ती आपल्या निर्धारापासून ढळण्याची शक्यता नाही. तेव्हा हे कृपासागरा ! तूच तिला काय ते सांग आणि तिचे रक्षण कर.

मग बाबा राधाबाईजवळ गेले आणि ‘माझ्या आई !’ अशी हांक अत्यंत प्रेमलघ्ये मारून तिला म्हणाले, “ये माझ्याजवळ बैस. मला जें कांहीं सागायचें तें सांगतों तुला, आई ! तू आपल्या जिवाशीं हा दारुण खेळ कां बरं मांडला आहेस ? मी कसला गुरु ! मी एक तुकडे मागणारा फकीर आहे; परंतु तुझा लेक आहे. तुला मी माझ्या गुरुदेवाचीच गोष्ट सांगतो आणि तो माझ्याशी कसा वागला व त्याने मला काय दिलें तें सांगतों. मग त्यातून तू जे वाटेल ते तुला घे. काय सांगू तुला ! माझा गुरु भोठा अवलिया होता; परंतु कृपेचा जणू सागर होता. त्याची पाठ न सोडता त्याच्याकङ्घून एखादा मंत्र मिळवावा आणि या जीवनाचे सार्थक करून ध्यावे अशी तुझ्यासारखीच मी आकांक्षा बाळगली होती. त्याने माझ्याकडे दोनच पैसे मागितलेः ते कसले ? व्यवहारातले नव्हत वरे ! त्याला काय कमी होते ? त्याने माझ्याकडे निष्ठा आणि सबुरी हें दोन पैसे. हे दोन गुण, माझ्याकडे मागितले आणि ते मी त्याला तात्काल देऊनही ठाकले !

निष्ठा आणि सबुरी ! एकाच मौल्यवान् नाण्याच्या या दोन बाजू आहेत. हे नाणे ज्याने जवळ केले, या नाण्याशी जो एकजीव झाला तो या जगांत जन्माला येऊन तरला. त्याने आपले कल्याणकोट करून घेतले असे समजावे.

माझ्या त्या गुरुच्या ठिकाणी माझी प्रबळ निष्ठा होती. निष्ठेच्या बळावर व धीराने वागून या जगांत तुम्ही काय वाटेल तें करूं शकता.

बाबा पुढे म्हणतातः— माझ्या गुरुने माझ्याकडे या ज्या दोन गोष्टी

मागितल्या त्या मी त्याला भरघोस स्वरूपात दिल्या आणि त्यामुळे मी याच्या कृपेला पात्र झालो; धन्य झालो !

माझ्या आई ! एवढ्यावरून तू काय तें समज, या मशिदीत बसून व माझ्या गुरुची आठवण करून हें तुला सागत आहे 'सांगतो तें मानी प्रमाण ! गुरुनें न फुकले माझे कान ! तुझे मी कैसेने फुंकरू ? तेव्हा तू आता जा आणि अन्नसेवन कर फक्त माझी आठवण ठेव. माझ्याकडे सतत लक्ष दे. सतत चिंतन कर. तुला जो परमार्थ पाहिजे तो तुझ्याहाती येईल. जा. काही चिंता करू नकोस !

आणि येथून जाण्यापूर्वी मी सांगितलेली एकच गोष्ट लक्षात ठेव कोणती ती ? तू मजकडे अनन्य पाही ! पाहीन तुजकडे तैसाच मीही !

माझ्या गुरुनें अन्य काही ! शिकविलें नाहीच मजलागी !!

गुरुपौणिमेचा प्रत्येकानें आपल्या मनावर उसवावयाचा जर कोणता संदेश असेल तर तो हाच. व्यासानी जें अपरंपार ज्ञान दिलें त्याचें सारसर्वस्व या संदेशांत आलेले आहे. अशी आमची भावना आहे. तेव्हां हाच संदेश आम्ही जीवनभर झेलू या आणि कृतार्थ होऊ या.

— संपादक

श्रीसाईबाबांच्या उद्घोषक आठवणी

कथनकार — श्री. बाळासाहेब रेगे

लेखक : श्री आप्पाराव

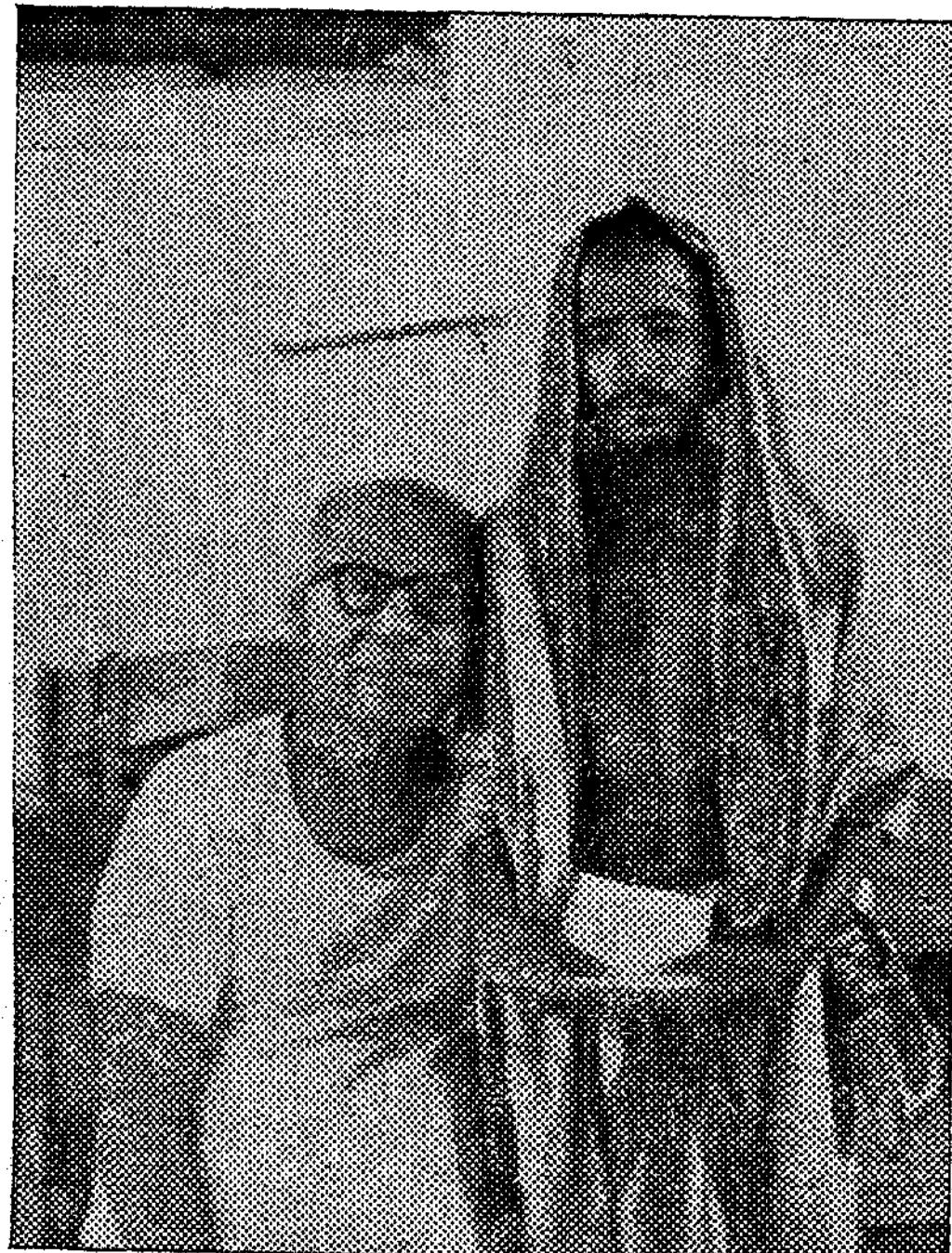
(हसा दुसरा)

श्रीसाईबाबांच्या निकट सहवासांत ११० वर्षे आलेले इंदूरच्चे
सेवानिवृत्त सर न्यायाधीश श्री. एम्. बी. ऊर्फ बाळासाहेब रेगे यानीं
निवेदन केलेल्या आठवणींचा पहिला हसा गोल्या अंकांतून प्रसिद्ध झाला.
स्थाच्या आठवणींचा हा दुसरा हसा.

—संपादक

“ साईबाबांचे भक्त बशीरबाबा यांची व आपली कधीं मेट झाली होती
का ? झाली असल्यास त्याच्याबद्दल आपले मत काय हे कृपा करून सांगा ”

दोन साईभक्त

श्री बाळासाहेब रेगे, श्री बशीरबाबा

“ होय, त्यांची व माझी मी मद्रास येथे गेल्या वेळी दोनदा मेट झाली. ते एक सच्चे व निष्ठावान असे साईबाबांचे भक्त आहेत असें माझें मत बनले आहे. आतां त्याच्या मेटीबद्दल म्हणाल तर सांगतो. त्यांची व माझी पहिली मेट १९६५ साली झाली असावी. मी मद्रासला गेलो असतां माझ्या निवासस्थानाजवळ सहज उभा असतां ते जवळ आले व त्यानी नमस्कार केला. मीही त्यांना नमस्कार केला. प्रथम मी कोण हें त्यांना माहीत नव्हते व ते कोण हें मलाही माहीत नव्हते. नंतर त्यांचा व माझा परिचय झाला, तेव्हां पहिल्याच मेटीत त्यानीं आपला परिचय करून दिला. त्यांच्या एकंदर बोलण्यावरून साईबाबांवर त्यांची आत्यंतिक निष्ठा असल्याचें मला समजून आले. बालपणापासून साईबाबांकडे आपले लक्ष कसें वेधले गेले कांहीं वर्षे आपण घराबाहेर पऱ्हन अज्ञातवासांत कशी घालविली, नंतर घरी परतल्यावर आपण संसारात पडावें, या हेतुने आपल्या मनांतून नसता आपला एका मुलीशी कसा विवाह लावून दिला ही सर्व हकीकत सांगितली आणि पुढे ते म्हणाले, लशाच्या बाबतीत बाबांच्या कृपेने मी भाग्यवान् ठरलो. कसा ? मला जी बायको भिळाली ती मी स्वीकारलेल्या मार्गांची आवड असलेली. ती मला म्हणाली तुमच्याकऱ्हन माझे जग वेगळे नाही. जें तुमचें आवडते कार्य तेंच माझे आवडते कार्य. तुमच्या पावलावर पाऊल टाकून मी तुमच्यामागून येईन. तुमची सेवा करण्याची संधी मला द्या म्हणजे झाले!”

बशीर बाबा हे साईबाबांच्या शिकवणुकीचे एक समर्थ प्रचारक आहेत. तेंच त्यानी आपले जीवनकार्य मानिलें. आतां ते जेथें जेथें जातात तेथें तेथें त्यांच्या दर्शनासाठी साईभक्तांची गर्दी उसळत असते.

दुसऱ्या एका वर्षी त्यांची व माझी मेट झाली ती अशीच गर्दीच्या प्रसंगी. ते मद्रासेत आल्याचें समजल्यावरून त्यांची मेट घ्यावी असें मला वाटले. त्याप्रमाणे त्यांच्या निवासस्थानी गेलो तर त्यांना मैटण्यासाठी आलेल्याची एक मोठी रांग लागून राहिली होती. मी त्या रांगेत उभा रहायला गेलो तर त्याची नजर माझ्यावर चटकन पडली. त्यानी रांगेतील लोकांस जरा वेळ बसायला सांगून मला जवळ बोलावून घेतले अशारीतीने आम्ही मेटलो व बोललोही.

त्यांना कांही सिद्धि प्राप्त झाल्या असून त्यांचा सदुपयोग ते लोककल्याणासाठी व दुःखिताचे दुःख निवारण करण्यासाठी करतात.

त्यांच्या देवहान्यात श्रीसाईंबाबांच्या प्रतिमेप्रमाणे रामकृष्णादि देवतांच्याही प्रतिमा आहेत.

श्रीसत्यसाईंबाबा

श्रीसत्यसाईंबाबा यांच्या संबंधाने श्री. बाळासाहेब रेगे यांचे काय मत आहे हे शक्य तर अजमावून पहावे या हेतूने त्यांच्यासंबंधी मी भीत भीतच प्रश्न विचारला.

मी म्हणालो “श्रीसत्यसाईंबाबा यांच्यासंबंधी आपले मत समजून घ्यावे असे मला वाटते. हा आपण व्यक्तिगत प्रश्न समजावा. त्याला प्रसिद्धि देण्यांत यावी असे आपले मत नसल्यास प्रसिद्धि देणार नाही.”

“अहो ! माझ्या त्यांच्यासंबंधीच्या मतास तुम्हीं प्रसिद्धि दिली म्हणून काय विघडले ? जें प्रामाणिक व विचारांती बनलेले मत आहे त्याला प्रसिद्धि मिळाली तर त्यांत काय विघडले ? आणि ती प्रसिद्धि या पूर्वीच मिळून चुकली आहे. कुठे सांगू ? मद्रास येथून साईंसमाजातके ‘साईंसुधा’ या नावाचें जे इंग्रजी व तामीळ भाषेत एक मासिक प्रसिद्ध होत असते त्यांच्या संपादकानीं मला अशी तुमच्यासारखीच पृच्छा एक विनंतीपर पत्र पाठवून केली होती. त्यांना जे उत्तर पाठविले तेच तुम्हांला सांगतो. व त्यांचा माझा संबंध कसा आला तेही सांगतो.

माझे असे स्पष्ट मत आहे की श्रीसाईंबाबांचा दुसरा कोणीही अवतार होऊं शकत नाही. साईंबाबांचा अवतार साईंबाबाच. आपल्यांत दशावतार झाले. त्यपैकी आपण राम व कृष्ण हे अवतार उदाहरणादाखल घेऊं या. रामाचा किंवा श्रीकृष्णाचा कोणी अवतार आजवर झाला आहे का ? रामाचा अवतार रामच. कृष्णाचा अवतार कृष्णच. त्याचप्रमाणे साईंबाबांचा अवतार साईंबाबाच. दुसरा कोणीही होऊ शकत नाही.

एक सत्पुरुष या नात्यानें श्री सत्यसाईंबाबा यांच्याबहुल मलाही आदर आहे. त्या आदराच्या भावनेनें मी प्रेमादरपूर्वक त्यांना जरुर नमस्कार करीन; परंतु ते साईंबाबांचा अवतार आहेत या नात्यानें मात्र नमस्कार करणार नाहीं; कारण तसें होऊच शकत नाहीं.

पूर्वी साईंबाबांचे भक्त असलेले व नंतर सत्यसाईंबाबांचे भक्त बनलेले एक गृहस्थ एकदां माझ्याकडे आले आणि म्हणाले, “काय करावं बुवा समजत

नाहीं. मनांत गोंधळ उडून गेला आहे तुम्हीं तरी मार्ग दाखवा.”
“ काय झालं ? कसला गोंधळ उडाला ? ”

“ सांगतो ! पूर्वी मी साईबाबांचा भक्त होतो. आजकाल सत्यसाईबाबांचे नाव गाजत आहे हें पाहून मी अलीकडे त्यांच्या भजनीं लागलो आहे ! ”

“ तुम्ही भजनीं कोणाच्याही लागा. मला त्यावहाल कांहीं म्हणायचं नाहीं परंतु आपलं मन स्थिर असावे. एकदा विचारपूर्वक व मनांचा ओढा म्हणून साईबाबा हें दैवत मानल्यानंतर आपली मति तेथेच स्थिर कां होऊ नये ? आपलें मन द्विधा कां व्हावे ? जेथें एकदां मन जडलें तेथेच तें स्थिरावले पाहिजे. एकदा एक पूज्य विभूती या नात्याने अंतःकरणांत जिला आदराचे स्थान दिले ते कायमचे दिले जावे. मग ती विभूती कोणीही असो. आपण स्थिरपणा ठेवला पाहिजे. धावपळ काय कामाची ? ”

इतके सांगितल्यानंतर त्या गृहस्थाच्या डोक्यांत प्रकाश पडला आणि ते शेवटी म्हणाले “ आता समजलं मला माझं कर्तव्य कोणतं ते ! ”

एकदा श्रीसत्यसाईबाबांचे एक भक्त माझ्याकडे आले आणि त्यांचे एक चरित्र माझ्या हाती देऊन म्हणाले, “ कसंही कसून व वेळांत वेळ काहून तुम्ही सत्य साईबाबांचे दर्शन घ्याच ! ”

मी म्हणालो, “ तसा योग जुळून येईल तेव्हां मी त्यांचे दर्शन जस्तर घेईन; परंतु एक सत्पुरुष या नात्याने ! ”

आणि त्यानंतर त्यांचे दर्शन घेण्याची संधी माझा मुक्काम मुंबईत असता जुळून आली. श्रीसत्यसाईबाबांचे मुंबईत आगमन झाले होते आणि ते नामदार पी. के. सावंत यांच्या निवासरथानी असल्याचे मला समजले,

मी त्यांच्या दर्शनास जाण्याचे ठरविले. त्यावेळी माझी पत्नी माझ्या बरोबर होती. शिवाय माझी बहीण व आमच्या शेजारी रहाणारे एक जोडपें. आम्ही सर्वजण मोटारीत बसून ना. सावंत यांच्या बंगल्यापर्यंत गेलो. तेथे पहातो तर बंगल्यासमोर दर्शनोत्सुक स्त्रीपुरुषांची एकच गर्दी उसळली होती. त्या गर्दीत बुसून वाट काढीत जाणे माझ्या पत्नीला शक्य नव्हते. तिला गाढीत बसायला सांगून आम्ही वाट काढीत निघालो. मी दरवाज्याजवळ गेलो तर फाटक बंद होते. आतल्या मागांत भक्तांचा मोठा मेळावा व मध्यंतरी श्रीसत्यसाईबाबा बसले होते.

आमच्या बरोबर आलेली नवरा बायको दुसरीकडून आत जायला वाट सांपडते का म्हणून दुसरीकडे गेली. मी फाटकाजवळ उभा होतो. तेथे एक पोलिस इन्स्पेक्टर व्यवस्थेसाठी खडे होते. त्यांना विचारले, “मला आंत सोडता का ?” ते म्हणाले “तुम्हाला का नाही सोडणार ? परंतु कोणालाही आत तोडू नका असा सावंतसाहेबांचा हुक्म आहे.

आता काय करायचं या विचारांत असता श्रीसत्यसाईबाबाच उठून पुढे आले व त्यांनी मला व जमलेल्या सर्वांना दर्शन दिले. मी त्यांना नमस्कार केला तेही हात वर करून सर्वांना अभिवादन करीत होते. नंतर आम्ही दुसऱ्या दरवाज्याकडे गेलो तेथेही ते आले व तेथेही सर्वांना दर्शनाचा लाभ घडला. नंतर बंगल्यावरील सज्जांत जाऊन ते उमे रहिले. तेथूनही सर्वांना दर्शन घडले.

अशा रीतीने त्यांची व माझी भेट झाली. दर्शन घडले. बोलण्याची मात्र संधी आजवर मिळाली नाही.

मद्रास येथील साईसमाजातर्फे श्रीसत्यसाईबाबा याच्यासंबंधी माझी मते काय आहेत हे समजून घेण्यात आल्यानंतर तिकडील मंडळीना श्रीनरसिंह स्वामी यांचे मत त्या बाबतीत काय होते हे पहाण्यासाठी जुने रेकॉर्ड धुंडाळण्यात आले. तेहां त्यांचे ही मत माझ्याच मताप्रमाणे असल्याचे त्यांना आढळून आले आणि ते म्हणजे श्रीसाईबाबांचा अवतार दुसरा कोणीही होऊं शकत नाही हेच होय.

शिवाय त्यानी बायबल मधील सेंट लूकस यांचा आधार उधृत करून ठेविला होता, तो काय ? त्याने आपल्या भक्तांना सांगून ठेवले होते की, मी देह सोडून गेल्यानंतर माझ्या मागे कोणी ना कोणी पुढे येऊन मी सेंट लूकसचा अवतार आहे असे सांगू लागला तर त्याच्यावर विश्वास ठेऊं नका ! कारण त्या सत्पुरुषाचा दुसरा कोणीही अवतार होऊं शकत नाही.

माझा अहंकार नाहीसा केला

मी आता सांगणार आहे ती १९१२ सालची घटना आहे. मी बाबांच्या सहवासांत शिरडीत असतां तेथे लागोपाठ दोन समाराधना झाल्या. कोणी कोणी तेथे येऊन सप्ताह करतात किंवा दुसरी कांहीं ना कांही प्रयोजने होतात. त्यानिमित्त समाराधना घातली जाते. त्यावेळी तेथे असलेल्याना भोजनाचे

आमंत्रण केले जाते. मला आमंत्रण देण्यात आले तेव्हा बाबांची परवानगी असल्यास येईन असे मी म्हणालो. यजमान बाबांपाशी जाऊन माझ्या बाबतीत परवानगी मार्ग लागले; तेव्हा बाबा त्यांना म्हणाले, “त्यांत काय आहे ! माझ्यासाठी पान ठेवले आहे ना ? त्यावर तो बसेल. त्याने भोजन केले म्हणजे मला पौहोचले ! ”

बाबांनी दिलेला हा आदेश माझ्या कानांत पडतांच मला अहंकाराने गाठले ! बाबांनी मला आपल्या पानावर बसण्याचा मान दिला ! केवढा हा माझा गौरव असे कांही तरी मला त्यावेळी वाटले.

भोजनाच्या पंक्तीत जाऊन मी बाबांच्या पानावर बसलो. पोटभर जेवलो. बाहेर हात तोऱ्ड धुण्यासाठी आलो तर काय ! सारं जेवण वांती होऊन बाहेर पडले !

तेथून गेलो निवासस्थानी राधाकृष्ण आईकडे.

आईने विचारले, “जेवण झालं का ? ”

घडलेला सर्व प्रकार त्यांना निवेदन केला. माझें बोलणे ऐकून घेऊन त्या म्हणाल्या “तें वध; माझ्यासाठी ताट आले आहे तें तुला घे.”

त्या ताटांतील मला हवें तेवढें जेवण मी घेतले.

पुन्हां दुसऱ्या दिवशीं समाराधना होती. त्यावेळीही पहिल्या दिवसाचीच तंतोतंत पुनरावृत्ति झाली.

नंतर माझ्या मनांत विचारचक्र सुरु झाले. मी जी घर्मेड केली किंवा मला जी अहंकाराची बाधा झाली त्याचेंच हे फळ असावे.

त्यानंतर कांहीं वेळाने बाबांची व माझी भेट झाली. तेव्हा बाबांनीं चौकशी केली.

“जेवलास का ? ”

“होय; जेवलो. पण.....”

बाबा फारसे कांहीं बोलले नाहीत. फक्त हसले आणि म्हणाले, मी सगळीकडे आहे. मीच जेवतों सगळ्यांचे. त्यांत अभिमान कसला बाल्गायचा ! अरे ! मी प्रत्येकाच्या ठारीं आहे. मग अहंकाराला जागाच कुठे राहिली !

आतां यापुढें दुसरीकडे कुठे भोजनासाठी जाऊ नकोस. राधाकृष्ण आईकडे मी मला मिळालेला प्रसाद पाठवीत जाईन. तो खात जा !”

आणि मी शिरडीत असलों म्हणजे बाबा नित्यनेमाने माझ्यासाठी प्रसाद पाठवायचे. मी बाहेरगांवाहून तेथे यायचा असलो तर त्याची बाबाना अचूक चाहूल लागायची व त्यावरून राधाकृष्ण आईनाही माझ्या आगमनाची जाणीच व्हायची.

बाबानीं माझ्या ठारीं असलेला अहंकार वरीलप्रमाणे सहजरीतीने नाहींसा केला.

विठोबा पहावे—पंढरीस कुणीतरी जावे

ते १९१४ किंवा १९१५ साल असावे, मी बाबांच्या सान्निध्यात शिरडीत होतो. आषाढी एकादशी नजीक आली होती. माझ्या मनात विचार आला की आपण आषाढी यात्रेनिमित्त पंढरपूरला जावे आणि विठोबाचे दर्शन घेऊन यावे. संत श्रीदासगणू महाराज यांनाही एकदां तसें वाटले होते.

बाबाना माझ्या मनात घोळणाऱ्या विचारांची जाण झाली असावी. ते मला जवळ घेऊन म्हणाले “तुला पंढरीला जावेसे वाटते ना ? अरे ! पंढरीलाच कशाला जायचे ? पांडुरंग तुला इथे नाही का भेटणार ? त्यावेळी मी काही बोललो नाही. गप्प राहिलो आषाढी एकादशीचा दिवस उजाडला, मी सकाळी उठून स्नान केले आणि द्वारकामाईकडे बाबाना वंदन करण्यासाठी वळलो. तेथे पहातो तर काय ? जेथे बाबा बसलेले असायचे द्वारकामाईत तेथें कटीवर हात ठेऊन प्रत्यक्ष पांडुरंग माझ्याकडे पहात आहेत असें दिव्य दृश्य पाहून मी थळ झालो ! त्या मूर्तीस मी भक्तिभावपूर्वक वंदन केले.

नाशिकाच्या राममंदिरांत

माधवनाथ महाराज दौऱ्यावर असले म्हणजे कधी कधी नाशिकला जायचे व तेथील राममंदिरांत जाऊन श्रीरामचंद्रप्रभूचे दर्शन घ्यायचे. तेथील पुजारी त्याना मंदिराच्या गाभाऱ्यात घेऊन जायचा आणि श्रीरामचंद्राच्या गळ्यातील पुष्पहार घेऊन त्याच्या गळ्यात घालायचा.

एकदां (ते १९२४ साल असावे) त्यांच्याबरोबर नाशिकला जाण्याचा योग माझ्या आयुष्यांत जुळून आला. तेथे गेल्यानंतर आम्ही राममंदिरांत गेलो. ती सायंकाळची वेळ होती. आम्ही मंदिराच्या पायऱ्यावर उमे होतो. इतक्यांत श्रीमाधवनाथ महाराज मला उद्देशून म्हणाले, “ पाहिलंस का ते ध्यान ? ”

पहातो तर काय रामचंद्राच्या ठिकाणी मला साईबाबाच दिसले !

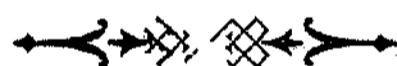
यावरून; तू जेथे जाशील तेथे तुला मी दिसेन, या महान् तत्वाची बाबानी मला जाणीव करून दिली.

नंतर श्रीमाधवनाथ यांच्याबरोबर मी मंदिरच्या गाभान्यांत गेलो. तेथे जातांच नेहमीच्या पद्धतीप्रमाणे पुजान्याने रामप्रभूच्या गळ्यांतील पुष्पहार त्यांच्या गळ्यांत घालण्यासाठी काढून हातांत घेतला व तो त्यांच्या गळ्यांत घालणार तोंच मी बरोबर असल्यामुळे महाराजांनी आपले दोन्ही हात वर केले ! आणि आश्रीर्याची घटना म्हणजे पुजाच्याच्या हातांतील एका हाराचे दोन हार झाले व ते आम्हा दोघांच्याही गळ्यांत घालण्यांत आले !

माधवनाथ महाराजांस वाटलं असावे की पुजान्याने माझ्या गळ्यांत घालण्यासाठी एकच हार घेतला. मी बरोबर असतां तो आपण गळ्यांत घालून कसा घ्यावा; परंतु यद्यच्छेने त्या पेचप्रसंगांतून त्यांची वरीलप्रमाणे मुक्तता झाली असावी.

नंतर महाराजांनी श्रीराममूर्तीच्या पद्कमलावर पुस्तक ठेऊन नमस्कार करायला सांगितले व म्हणाले, “ या लेकराचे कल्याण कर.”

(पुढील अंकीं तिसरा हसा)

ग्रंथ-परिचय-

श्रीगणपत्यर्थवशीष्मृ

[मूळ संहिता, मराठी अर्थ, विवेचन, टीपा वगैरेसहित.

संग्राहक व अनुवादक—गणेश नीलकंठ पुरंदरे, ऑडव्होकेट,

प्रस्तावना—श्री. दत्तयोगेश्वर देवतीर्थ स्वामी महाराज,

प्राप्तिस्थान—श्री. ग. नी. पुरंदरे १९ युसुफ बिलिंडग, चित्रा सिनेमासमोर दादर, मुंबई १४, किंमत ३ रुपये]

प्रत्येक गणेशभक्तानें अवश्य संग्रही ठेवावें, असें हें पुस्तक आहे. थोड-क्यात सांगावयाचे झाल्यास हें पुस्तक म्हणजे सब कुछ गणपती-गणपतींसंबंधानें सर्व प्रकारची माहिती यांत भरपूर आहे. यांत नाहीं काय ? हाच प्रश्न पडतो. ‘गणपत्यर्थवशीष्मृ’ या संस्कृत स्तोत्राचे येथे मराठीमध्ये सांगोपांग विवेचन

श्री. पुरंदरे यानीं सुबोध रीतीनें केलें आहे. श्रीगणेश हा ओंकाररूप असल्या-कारणानें त्याची सहज सुलभ अशी संगतीही लावून देण्यात आली आहे. भारतीयांनीच नव्हे तर पाश्चात्य संशोधकानींही गणपती या विषयावर संशोधन केलें आहे. तें उगाच नाही. गणेशभक्ति ही फार प्राचीन काळापासून, चालत आली आहे. तिची खोल पाळेंमुळे याच देशात नाहीं तर अलिकडे जगभर जें उत्खनन झालें त्यावरून गणेशभक्ति ही प्राचीन काळापासून अमेरिका (ब्राजील) मेक्सिको श्रीस, ब्रह्मदेश, सयाम, इंडोनेशिया, बाली, जपान, चीन वगैरे देशांतून प्रंचलित होती असें आढळून आलें आहे. तसेच मेसापोटेमिया, बाबिलोनिया, इटली, सिसिली, स्पेन वगैरे देशांतून स्वस्तिक चिन्हाची गणेश रूपानें पूजा केली जाते.

या पुस्तकास श्रीदत्तयोगेश्वर देवतीर्थ स्वामीजींची जी प्रस्तावना जोड-ण्यांत आली आहे ती अत्यंत माहितीपूर्ण व गणेशभक्तीवर प्रकाश पाढून त्याबाबतींत गणेशभक्तांचे मार्गदर्शन करणारी आहे.

या पुस्तकांत अष्टविनायकांचे व या आणि परदेशात ज्या गणेश मूर्ति उपलब्ध झाल्या त्यांचे फोटोही देण्यांत आले आहेत. तसेच श्रीगणपती सिद्धिंत्र गणपतीस्तोत्रे वगैरे गणेशभक्तांना उपयुक्त अशी भरपूर माहिती देण्यांत आली आहे.

साई सुधा—संपादक—साईपादानंद राधाकृष्णस्वामीजी श्रीसाईबाबांच्या सेवेस वाहिलेले मराठी भाषेतील मासिक श्रीसाईलीला त्याच प्रमाणे मद्रास प्रांतांत त्याच हेतूने गेल्या अनेक वर्षपासून मद्रास येथील अ. भा. साई समाज या संस्थेतर्फे चालू असलेले इंग्रजी मासिक म्हणजे साईसुधा हें होय. मुख्यभाग इंग्रजी असला तरी तामील व तेलगू या भाषिकांसाठी त्या त्या भाषेतील लेखही साईसुधेतून प्रसिद्ध होत असतात.

लोकमान्य टिळकांचे पुण्यस्मरण

पुण्यश्लोक लोकमान्य टिळक यांच्या प्रयाणास पन्नास वर्षे होत आहेत. हा आगस्ट महिना अनेक पुण्यपुरुषांच्या संस्मरणाचा आहे. भारतीय स्वातंत्र्य लढ्याच्या दृष्टीने त्यांच्या पुण्यस्मरणास अग्रपूजेचा मान केव्हांही घावा लागेल. या देशांत आजवर अनेक पुढारी आले व आपापले कार्य करून गेले, परंतु त्या सर्वांत अतुलनीय गाढ विद्वत्ता, अतुलनीय त्याग, व देशकार्यासाठी त्यानीं वेळोवेळीं जे धारिष्ठ्य, व निर्भयता प्रगट केली त्याकडे दृष्टिक्षेप करतां त्यांच्यासारखे तेच असें म्हणावें लागतें. त्यांच्या निर्भयतेची जाणीव अनेक वेळां अत्यंत प्रखरतेने झालेली आहे. येथें एकच लहानसें परंतु गमतीचे उदाहरण घावेसें वाटतें.

लो. टिळक एकदां कांहीं कामानिमित्त दिल्लीस गेले असतां व्हाईसराँय साहेबांनी निरनिराळ्या पक्षांतील पुढान्यांस दिलेल्या पार्टीच्या वेळी लोकमान्यांसही आमंत्रण दिले.

ब्रिटिश राजसत्तेचा तो काळ होता. व्हाईसराँयच्यो पार्टीस जावयाचें म्हणजे त्याकाळीं ठराविक पञ्चतीच्या पेहेरावात जावें लागत असे. ब्रिटिशांचे लांगूलचालन करून आपला स्वार्थ साधून घेण्याचा तो काळ होता. त्यामुळे जी साबवाले सारे युरोपीयन पेहेरावांत हजर होत असत.

लो. टिळकांनी काय केले? त्यांनी आपल्या नित्याच्या पेहेरावांत काढी-मात्र बदल केला नाही. तीच पगडी, तोच अंगरखा आणि तेच धोतर व तेच पुणेरी जोडे!

अशा पेहेरावांत लोकमान्यांस पहाताच दरवाज्यावरील गोन्या अधिकान्यानें त्यांना आंत प्रवेश करण्यास मड्जाव केला, लोकमान्य बिथरले नाहीत. त्यानीं आपल्या खिशांतील व्हिजिटिंग कार्ड काढून त्यावर एकच वाक्य लिहिले. ‘तुम्ही मला आमंत्रण केले आहे की माझ्या पोषाखाला?

व्हाईसरायच्या हाती ते कार्ड जातांच ते स्वतः लोकमान्यांस घेऊन जाण्यासाठी दरवाज्यापर्यंत आले व त्यानीं दिलगिरी प्रगट केली.

असे होते निर्भय व धीरोदात्त लोकमान्य टिळक. त्यांच्या पुण्यस्मृतीस आमचे कोटि कोटि प्रणाम!

अनंत पूजन

प्राणिमात्रांस करुन त्यातून

गुरुवार दिनांक ५-९-१९६८ रोजी अनंतचतुर्दशीच्या दिवशी सकाळच्या प्रहरी बाबांच्या स्मृति-साज्जिध्यात बसलो असता बाबांच्या प्रेरणेने मनामध्ये स्फुरलेले सुविचार ग्रथित करीत असता खालील कवितेचा उदय झाला. पंचमहाभूतांच्या प्रकर्षानें चाललेला हा प्रपंच किती विविधता निर्माण करून त्यातून किती नानाप्रकारची दृश्ये उभारतो व पर्यायाने सर्व प्राणिमात्रांस कसा आपल्या विधात्याच्या पूर्वसंकल्पावर हुकुमाने नाचावयास लावतो ह्याची सुस्पष्ट जाणीव त्या दिवशी बाबांनी मला दिली. बाबांची ही देहातीत स्थितीमध्ये भक्तांना देण्याची शिकवणूक-पद्धत अवलोकिली म्हणजे बाबांच्या अलौकिक, असाधारण, असामान्य व अनंत अशा दैवी-शक्तीची अगदी अल्पांशाने का होईना पण कल्पना आल्याशिवाय रहात नाही. त्यादिवशी माझी स्थिती केविलवाणी झाली व मी बाबांची शरणागतिपूर्ण करूणा भाकली, नम्रपणे व प्रेमाने दोन्ही हात जोडून त्याच्या कृपाशीर्वादासाठो मी ग्रार्थना केली. उत्स्फूर्तपणे खालील श्लोक मी गुणगुण लागतो.

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ।

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

“अनंत - पूजन”

संसारातिल कथा अखेरी संसारिंच विरणार ।

अपूर्णतेतिल राज्यचि अवघै अपूर्णचि असणार ॥ १ ॥

मृगजळातल्या जलप्राशने तृष्णा कशी शमणार ।

तसेच चित्रातिल अन्नाने उदर कसे भरणार ॥ २ ॥

कटुबीजातिल अंकुरातुनि कटुता उळ्डवणार ।

शुद्धबीजाचे पोटिं परंतु गोडिच रसरसणार ॥ ३ ॥

अविवेकातिल संभ्रमामध्ये अतृप्तिच वसणार ।

अंगीकृत हा खेळ आशेचा क्षणैकचि ठरणार ॥ ४ ॥

पूर्वदिशेतिल अनुपम शोभा पूर्वेसचि दिसणार ।

ईशाकृपेचे वैभव सारे अंतरीच गवसणार ॥ ५ ॥

अंतरंगिचे अनंत - पूजन अभंगचि असणार ।

विसर्जनाचे बंधन मोक्षीं कधी न संभवणार ॥ ६ ॥

— शाम जुवळे

साक्षात्कार

(प्रकरण सहावे)

लेखकः— कै. के. के. प्रधान

पद्मनाभच्या बडिलांचा मृत्यु ही आता कांहीं क्षणाचीच गोष्ट उरली होती. त्याचे दूरदूरचे नातेवाईक, शेजारी-पाजारी, रयत आणि कुळ सर्वच जण पद्मनाभप्रमाणेच हताश होऊन आजूबाजूला बसले होते. त्या गांवची व आसमंतांतली केवळ शोभा, सावकारापासून तों तहत सर्वसाधारण कुळापर्यंत सर्वांचा पालनकर्ता, गोरगरिबांचा वाली, आजूबाजूच्या अखिल जनतेच्या हृदयावर प्रेमाने साम्राज्य करणारा, आपले शेवटचे कांहीं क्षण मोजीत होता. खरोखरी हे एका थोर माणसाचे निधन होते. त्याचा एकुलता एक तेजस्वी पुत्र हताश होऊन येईल त्या प्रसंगाची तयारी करीत होता आणि ती शेवटची वेळ आली. मानेला एक झटका देऊन पद्मनाभचे वडील पंचतत्वांत विलीन झाले. आजूबाजूला दुःखाचा एकच हल्कल्लोळ झाला. पद्मनाभची आई पद्मनाभच्या बडिलांच्यादेहावर मान ठेवून सुंदून सुंदून रङ्ग लागली.

पद्मनाभचे डोके क्षणभर पाण्यानें भरून आले. त्या चमकदार टपेच्या डोक्यांतून एक दोन अशू मात्र खालीं पडले व त्यांनीं पद्मनाभच्या वडिलांना शेवटची श्रद्धांजली वाहिली. क्षणाधार्तच पद्मनाची मुद्रा एका दिव्य तेजानें रसरसून चमकू लागली. त्यानें आजूबाजूच्या सर्व लोकांकडे एक चौफेर नजर टाकली. त्या नजरेतून देवदूतासारखे आपण काही एक शुश्रा आश्वासन त्या सर्वांस देत आहोत अशा अर्थाचा दिलासा बाहेर पडला. आपल्या आईच्या पाठीवर ग्रेमाने हात फिरवून नुसत्या त्या हाताच्या ग्रेमळ स्पर्शाने त्याने तिची न बोलता समजूत केली. एकाएकीं भोवतालचे वातावरण कसें प्रसन्न दिसू लागलें. पद्मनाभाचे वडील हसतमुखानें जणू काय कूर मृत्युला दूर सारून ग्रमानें त्या सर्वांना पुन्हा एकदां मेटत आहेत, असा भास झाला.

हा सर्व चमत्कार पाहून मी क्षणभर स्तिमितच झालें. आनंद करावा का दुःख करावें हेच मला समजेनासें झालें.

त्यावर पद्मनाभ ग्रेमाने माझा हात धरून म्हणाला, “चल उठ. माधव, आपल्याला आता पुढच्या तयारीला लागले पाहिजे.” त्याच्या हाताचा स्पर्श होताच माझ्या अंगप्रत्यंगांतून एक दिव्य सुखकर संवेदना क्षणाधार्त डोक्यापासून पायांपर्यंत गेली व मलाही कांहीं निराळाच उत्साह आला.

मानवी मृत्यु म्हणजे एखादा शुभ सोहळाच असतो, अशा वातावरणांत पद्मनाभच्या वडिलांचे सर्व अंत्य-विधी पार पडले. प्रत्येक विधीच्या वेळेला पद्मनाभचे वडील कोणत्या तरी एखाद्या दिव्य अमर स्थिरीत जाऊन कांहीं निराळ्या स्वरूपांत आमच्या शेजारीच हसतमुखानें उभे आहेत असे मला पदोपदीं वाटलें. या सर्व अंत्यविधीच्या वेळेला पद्मनाभच्या चेहऱ्यावर व सर्व अंगावर कांहीं निराळीच कांति चमकत होती. आजूबाजूचे वातावरण, हवेचा कण आणि कण, भोवतालचा निसर्ग, सर्वच कसे त्या तेजाने ढवळून निघाले होते. एखाद्या पवित्र तीर्थक्षेत्राची यात्रा करतांना यात्रिकाला हरघडी जसें वाटतें तसें मला पद्मनाभच्या वडिलांच्या या महाप्रयाणाच्या दिवशीं वाटलें व या सर्वच गोष्टीविषयीं अंचंबा करीत पद्मनाभचा व त्याच्या आईचा निरोप घेऊन मी मुंबईला परतलों.

आतां मात्र पद्मनाभ इस्टेटीसंबंधी पुढची व्यवस्था काय लावणार आहे याविषयीं माझ्या मनांत एक निराळेच कुतूहल निर्माण झालें व त्या

विषयाबद्दल त्याच्या आणि माझ्यामध्ये पूर्वी ज्ञालेल्या संवादाची पुनरावृत्ती मी माझ्याच मनांत वारंवार करू लागलो. या दिवसांत पद्मनाभ त्याचा संन्यासाश्रम, त्याची अफाट इस्टेट, वडिलांचा मृत्यु, इस्टेटीचा सांभाळ वगैरे विषयांशी माझी इतकी एकरूपता ज्ञाली होती की त्याशिवाय दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीत माझे मन रमतच नव्हते व जणू काय, या सर्वांचा निकालच लावायाचा म्हणून पद्मनाभ एक दिवशीं अचानक दत्त म्हणून माझ्या समोर येऊन उभा राहिला. या खेपेला तो चांगला आठ दिवस सुंबईला राहिला व मला वाटते पद्मनाभच्या खच्याखुच्या धीरोदात्त व्यक्तिमत्वाची पुरेपूर ओळख मला या आठ दिवसातच ज्ञाली.

पद्मनाभ म्हणाला, माधव ! खूप विचारांतीं मी संन्यासाश्रम सोडून गृहस्थाश्रमात परत शिरण्याचा निश्रय केला आहे. मला माहिती आहे कीं स्वामीजी यासुळे माझ्यावर रागावतील व मी कायमचा त्यांच्या मर्जीमधून उतरेन. माझे आश्रमातील इतर सहकारी संन्यासब्रत आजन्म जर टिकवता येत नाही तर याचा विचार संन्यासाश्रम घेण्यापूर्वीच करावयास पाहिजे होता असे मला हिणवतील व माझी छी थू करतील, याची ही मला कल्पना आहे. नुकतेच अखिल भारतीय धर्मपरिषदेचे अध्यक्षपद भूषवणारा मी फार महान पुरुष असून धर्मश्रेष्ठांचा अग्रणी म्हणून वर्तमानपत्रांतून अखिल जगभर माझ्या नावाने लागलेल्या पताका माझ्या हाताने मीच फाडून धुळीत केकून देत आहें म्हणून सर्व बाजूनीं माझ्यावर जवरदस्त टीकाळांचा वर्षाव होणार आहे हैं मी विसरलो नाहीं. तरी देखील गृहस्थाश्रमी होण्याच्या माझ्या निश्रयापासून कोणीही मला एक रतिभर सुद्धा ढळवू शकणार नाहीं. याचें कारण मी सत्याचा पाईक आहे व माझी मनोदेवता मला जें ढळढळीत सत्य आहे त्याचेंच अनुकरण करावयास लावीत आहे अशी माझी खात्री आहे.

अरे, आत्मानुभव ही काही इतकी मासुली बाब नाहीं कीं अंगावरील वस्त्रांसुळे तिच्यावर परिणाम ब्हावा. ती इतकी क्षुल्क गोष्ट नाहींच नाहीं, कीं तिला कोणत्याही आश्रमाच्या-मग तो संन्यासाश्रम असो, वानप्रस्थाश्रम असो किंवा गृहस्थाश्रम असो, त्याच्या मर्यादा पडाव्या. अमर्यादित पुरुषोक्तमाचें दर्शन ज्ञाल्यावर अशी कोणती समाज-व्यवस्था आहे किंवा अशी कोणती धर्म-

व्यवस्था आहे कीं जी त्याला झाकाळून टाकूं शकेल ? ज्या कोणाला असें वाटत असेल-मग ती किती ही थोर समाजाकडून मानलेली व्यक्ति असो तिला आत्मानुभव म्हणजे काय हें कळलेलेच नाहीं असें मी म्हणेन. परमेश्वर हा जर सर्वव्यापी आहे तर तो मानवाच्या जीवनाच्या अंगप्रत्यंगांतून सतत रममाण झालेला असला पाहिजे, तो संन्याशांच्या संन्यासीवृत्तीत, वानप्रस्थाश्रमांत गृहस्थांच्या जीवनांत सारखाच प्रत्ययास यावयास पाहिजे. आजची माझी गरज माझ्या विस्तीर्ण इस्टेटीचा सांभाळ करून, माझ्यावर अवलंबून असलेल्या शेंकडो शेतकरी कुदुंबांना योग्य तें सहाय्य देऊन माझ्या जन्मदात्या असहाय्य मातेचे तिच्या निराधार अवस्थेत सांभाळ करणे ही आहे. त्यासाठी लागेल तो त्याग करण्याची माझी पूर्ण तयारी आहे. व त्याप्रमाणे मी काळच स्वामीजींना पत्र लिहून कळविले आहे.

पद्मनाभचे एखाद्या डोंगरावरून जोराने खाली पडणाऱ्या धबधब्या-सारखे वक्तव्य ऐकून मी क्षणभर भांबावूनच गेलो. परंतु नंतर थोडेसे स्वतःला सावरून मी म्हणालो, “अरे पण पद्मनाभ ! या सर्वच गोष्टीची एवढी घाई कशाला करतो आहेस ! तुला वाटते तेवढी ही बाब क्षुल्लक नाही. तुझ्या जीवनाची एवढी गंभीर समस्या तू एका क्षणांत सोडवू पहात आहेस, हे मला वाटते बरोबर नाही. यावर पूर्ण विचार करावयास नको काय ?

यावर पद्मनाभ म्हणाला, “माधव, या बाबतीत मी अगदी पूर्ण विचार करूनच या निर्णयाप्रत आलो आहे. मला वाटत नाही कीं अंगावरची नुसती वस्त्रे बदलण्याने माझ्या विचारांत काही बदल होणार आहे. माझ्या हातून जर कांही कार्य होणार असेल तर ते कार्य गृहस्थाश्रमाची वस्त्रे परिधान करून सुद्धा माझ्या हातून होईल. आयुष्यांत काही अद्वितीय करून दाखवावे अशा महत्त्वाकांक्षेने आजवर कोणीही दिग्विजय गाजवला नाहीं. ते महान कार्य करण्यास अंतर्यामीच तसे महान गुण असावे लागतात. अतिशय क्षुल्लक कामापासून तो थेट जग ज्याला महाकार्य असे संबोधिते ती सर्वच कार्य ज्याला योग्य तज्ज्ञेने पार पडता येतात, त्यासच ते महत्पद प्राप्त होते. प्रचलित धर्मव्यवस्था, समाजव्यवस्था, लोकमत याच्या विरुद्ध बंड करून, दंड थोपटून उमे रहण्यास माणसांत एक नैतिक सामर्थ्य लागते व हे सामर्थ्य ज्यांच्या बाहु-

दंडांत सामावले आहे असेच कांहीं महाभाग धर्मव्यवस्था, समाजव्यवस्थासुद्धा किंबहुना अर्थव्यवस्थासुद्धां पालटू शकतात. इतरेजन केवळ प्रवाहपतित असतात, माधव, हीच वेळ माझ्या परीक्षेची आहे. या वेळेला माझ्या या निश्चयापासून तुं मला परावृत्त करू नकोस.”

नीट सांगून एकण्याच्या मनःस्थिरींत पद्मनाभ नव्हता. म्हणून तो विषय तेथेच सोङ्गुन मी माझ्या पत्नीला पद्मनाभ आल्याची वर्दी देण्याकरिता स्वयं-पाक घरात गेलो.

पद्मनाभ आल्याचे कळून माझ्या पत्नीला फारच आनंद झाला; परंतु त्याचे वडील नुकतेच वारले असल्याकारणाने त्याचे समोर हसतमुखाने कसे जायचे, हा विचार तिच्या मनात आल्यामुळे “पद्मनाभ भाऊजी करिता मी चहा करून आणते.” असे म्हणत ती स्वयंपाक घरातच रेंगाळली. या गंभीर विषयाची पुढे चर्चा न व्हावी व त्याबद्दल मागाहून कांहीं तरी ठरविता येईल असा विचार करून खेळीमेळीचे वातावरण तयार करण्यासाठी मी पाळण्यात वर खाली पाय करीत असलेल्या बाळराजाला उचलून परत दिवाणखान्यात प्रवेश केला.

बाळराजाला पहाताच पद्मनाभच्या चेहऱ्यावरची गंभीरता क्षणांत नाहीशी झाली. अरे वा, दिवसेंदिवस बाळराजे आता झपाढ्याने वाढीस लागले आहेत असे हसत प्रेमानें म्हणून पद्मनाभने बाळराजाला माझ्याकडून चटकन् आपल्याकडे ओढून घेतले व तो त्याबरोबर खेळून त्याचे लाड करू लागला. इतक्यांत माझी पत्नी चहा व फराळाचे घेऊन दिवाणखान्यात प्रवेश करती झाली. पद्मनाभ हसता-खेळतांना पाहून त्याच्या बडिलांच्या मृत्युविषयी काहीएक न बोलतां चहा फराळाचे पद्मनाभासमोर ठेवून “हा आता थोडासा मोठ दिसू लागला नाही?” असें म्हणून हंसत हंसत तेथेच एका खुर्चीवर बसली. माझ्या पत्नीकडे पाहून पद्मनाभ हंसला आणि म्हणाला, “इथें तुमच्याकडे आल्यावर वहिनी, किती वरें वाटते म्हणून सांगू? तुमच्यासारखें मला गावीसुद्धा जावेंसे वाटत नाहीं. माधवचे घर म्हणजे माझे एक विश्रांतिस्थान आहे.”

“मग रहा कीं इथे आल्यासारखे पंधरा-वीस दिवस” माझी पत्नी म्हणाली “हो आतां थोडासा तसाच विचार आहे.” पद्मनाभ पुढे म्हणाला, “येथे कलेक्टरच्या ऑफिसमध्ये जाऊन मला माझ्या शेतीच्या कागदपत्रांची पहाणी करावयाची आहे व इतर सटरफटर कामेही बरींच आहेत.”

जेवल्यानंतर पद्मनाभ कलेक्टरच्या ऑफिसमध्ये गेला व मी माझ्या ऑफिसचा रस्ता धरला. त्यानंतर दोन-तीन दिवस विशेष असें काहींच झाले नाही. पद्मनाभ सकाळी जाऊन थेट रात्री घरी परतत असे. दुसऱ्या दिवशी सकाळी पुन्हा आम्हा दोघांसही जाण्याची घाई असे.

त्यानंतर शनिवार व रविवार मिळून दीड दिवसाची नेहमींप्रमाणे सुटी आली. पद्मनाभला घेऊन मी व माझी पत्नी यांनी काही वर्षापूर्वीच्या दिवसांत बन्याच गाजलेल्या ‘श्रीज्ञानेश्वर’ या सिनेमास जायचे ठरविले. पद्मनाभ सरळ थिएटरवरच येणार होता. ज्ञानेश्वर सिनेमा पाहून आम्ही घरी परतत असतांना पद्मनाभचा चेहरा पुन्हा एकदा नेहमीच्या त्या दिव्य तेजानें रसरसलेला मला दिसू लागला. आज तर त्याच्या चेहन्याभोवतालचे सोनेरी तेजस्वी वल्य सूर्यप्रकाशांत झगमगत होतें. त्याच्या डोळ्यांत यापूर्वी कधीही न दिसलेली कृतनिश्चयाची झांक तळपत होती. बाळराजाना सर्व रस्ताभर उचलण्याचे काम सोळ्या आनंदाने आणि स्वखुषीने त्यानें पत्करलें होते. त्याचे लाड करण्यांतच तो गुंगून गेला होता.

श्रीगुरुवण्णी महाराजांचा सिद्धयोग

लेखक : ड. सा. मांजरेकर, चैंबूर

(मागील अंकावरून चालू)

मुखावाटे बाहेर पडणारा उँकारध्वनि प्रत्येक वेळी विशिष्ट कंपनाचा असतो
व त्या त्या कंपनाप्रमाणे साधकाच्या शरीराच्या विविध भागामध्ये कंपने निर्माण
होतात असा अनुभव आहे. प्रणवजपाच्या वेळी मानेची विशिष्ट हालचाल
होऊन भिन्न कंपनांचे आवाज आपोआप निर्माण होतात.

श्रीगुरुकृपेने मूलाधारचक्रामध्ये प्रज्वलित झालेल्या अभीच्या शिखा साधने-
मध्ये स्पष्ट दिसतात आणि त्या दाहाने जागृत झालेली रक्तवर्णा कुंडलिनी
हळहळ ऊर्ध्वगामी झालेली दिसते. कुंडलिनी शक्ति जसजशी वर चढत जाते
तसतसे साधकाच्या प्रकृतिधर्मप्रमाणे शरीराचा तेवढा भाग बघिर झाल्यासारखा
वाटतो; अथवा त्या भागामध्ये मुंग्या आल्याप्रमाणे संदूने सुरु होतात, हा वेळ
पावेतो मंद असा प्राणायाम नाकातोंडावाटे चालू असतो. नाकातोंडावाटे श्वास
चालू झाल्यामुळे श्वासनलिका साफ कोरडी झालेली असते पण श्वास मूळपदा-
वर येईपर्यंत श्वासनलिकेचा हा कोरडेपणा बिलकूल जाणवत नाही.

साधनेमध्ये साधकाचा प्राणवायु जसजसा स्थिर होत जातो तसतसे त्याचे
शरीर बनते, बाह्यसृष्टीचे ज्ञान हळहळ कमीकमी होत जाते, या वेळी
बाह्यसृष्टीचे ज्ञान विशेष करून कानांवाटेच होत असते. जसजशी बाह्यसंज्ञा
लुस होत जाते तसतसे कानांवर येणारे आवाज अस्पष्ट होतात आणि
जरी कानांवर आवाज पडलेच तरी त्यांचा साधकाच्या जाणिवेवर कांही सुद्धां
परिणाम होत नाही. कारण त्या आवाजापासून निर्माण होणाऱ्या भावनांपासून
तो अलिस होत असतो. जणू कांही ते आवाज त्याच्या जगतांतील नसल्यामुळे
त्यांच्याशी त्याचा काहीसुद्धां संबंध नाही. आता साधक हळहळ आंतरजगतामध्ये
रम्भाण होऊं लागतो. यावेळी त्यास बाह्यसृष्टीचे अर्धवट ज्ञान असते. पण बाह्य-
सृष्टीशीं तेवढा क्षण तो अलिस असतो. त्याच्या आंतरदृष्टीसमोर मोतिया-

रंगाच्या प्रकाशाची वलये सर्व बाजूनी धावत आलेली दिसतात. या मोतिया प्रकाशमध्ये साधकाच्या जाणिवेला गुंग करून टाकण्याची किमया असते. हळ-हळ हा प्रकाश दृष्टीच्या मध्यबिंदूसमोर केन्द्रीभूत होतो व त्यामध्ये अकस्मात् शांतपणे तेवत असलेली एक दीपशिखा दिसते. अकस्मात् दिसलेल्या या ज्योतीमुळे साधकाच्या जाणिवेला एक धक्का बसतो. आपणाला या दिव्य ज्योतीचे दर्शन झाले ही जाणीव होता क्षणीच हा धक्का बसतो. तोपर्यंत ही ज्योत दिसत असते. पण आपण ती पहात आहो याची जाणीव साधकाला नसते. ही स्थिती अगदी अलगकाळ टिकते व जाणिवेचा धक्का बसतांच साधक पूर्ण जागृतीमध्ये येतो व ही दीपशिखा मालवते. मोतिया प्रकाश नष्ट होतो. मिटल्या डोळ्यांसमोर सगळीकडे काळोख दिसतो. आतापर्यंत बंद असलेली कर्णरन्धरे जणू खुली होऊन बाहेरचे सर्व आवाज स्पष्टपणे, जाणीव पूर्वक ऐकूऱ्ये येतात. आतापर्यंत मंद चाललेला (की मध्येच पूर्ण बंद असलेला?) श्वास मूळपदावर येतो, श्वासनलिका कोरडी पडल्याची जाणीव होते व साधक पूर्णपणे जागृतीमध्ये येतो. कधी कधी या अवस्थेमध्ये साधकाला आपल्या इष्ट देवतेचे अथवा इतरहि देवतांची दर्शने होतात.

साधकाच्या जीवितामध्ये एवढा आमूलाग्र बदल घडवून आणणारे माझे गुरुदेव प. पू. श्रीगुलवणी महाराज आहेत तरी कसे? अगदी साधे. शुभ्र धोतर नेसलेले, शरीरावर भस्माचे पट्ठे, भालप्रदेशीं चंदनाचा सांप्रदायिक टिका. गळ्यांत यज्ञोपवीत व बारीक रुद्राक्षांची एक माळा संन्यस्त वृत्तीचे असूनहि गृहस्थाश्रमी, सर्व शरीरावर आजन्म ब्रह्मचर्य, कठोर जप, तप, योगसाधना यामुळे निर्माण झालेले तेज—पहातां क्षणीच वाटतें की येथे नतमस्तक व्हावें. आयुष्यभर देवाचा संसार करूनहि ते स्वतः संसारी नाहीत. चतुर्थाश्रम स्वीकारला नाही तरी सुद्धां ते संन्यासी संन्यस्त वृत्तीने राहाणारे पण त्यांच्यापाशी संन्याशाचा दंडकमंडळ नाही. त्याचे व्यक्तिमत्व हें असें चमत्कारिक दृंद्धांनी भरलेले आहे. त्यामुळे आम्ही त्यांना योग्य तज्ज्ञेने कधीच जाणू शकलें नाही. त्यांच्याच कृपेने आम्ही येवढे जाणतो की ते आमची गुरुमाउली आम्ही त्याची लेकरै.

दररोज त्यांच्या दर्शनाला येणाऱ्या शेकडो लोकांमध्ये त्यांचे अनुगृहीत तसेच चाहतेहि असतात. सर्वांच्या ठिकाणी समभाव. सर्वांची

सारख्याच आस्थेने चौकशी होते. दर्शनाला येणाऱ्यांमध्ये त्रितापाने गंजलेलेच जीव बहुसंख्य असतात. ते येतात आणि अगदीं जिब्हाळ्याच्या आपुलकीने आपली सुखदुःखे गुरुदेवांच्या कानांवर घालतात. ते सुद्धां तेवढ्याच आपुलकीने त्यांचे कुशल विचारतात, त्यांच्या घरची चौकशी करतात. त्यांच्या दुःखाशीं समरस होऊन हळहळतात, त्यांच्या आनंदामध्ये समभागी होऊन हासतात. दुःखितांचे दुःख निवारण होण्यासारखा कांही उपाय असल्यास सुचवतात. “नाहीतर आपल्या वरचे संकट निवारण होवो अशी श्रीचरणी प्रार्थना आहे” असा आशीर्वाद देतात. त्यांचा आशीर्वाद म्हणजे श्रीचरणी प्रार्थना अहमूचा लबलेशहि ते कधी स्वतःला चिकटवून घेणार नाहीत. अंगीं शंकराचार्यांची प्रगाढ विद्वत्ता असूनहि ते कधी प्रवचने देणार नाहीत. आमच्या सारख्यानी त्यांना ओळखूच नये म्हणून श्रीगुरुदेवांनी स्वतःमोवती येवढी पटले निर्माण करून ठेवली आहेत, की पहाणाऱ्याला वाटावे—“किती साधे आहेत आणि साधारणहि! हे कांही बुवा अथवा महाराज नव्हेत—” पण त्यांच्या मोठेपणाची साक्ष त्यांच्या शरीरावर दिसून येणारे तेज.

श्री गुरुदेव हे खरेखुरे माउली आहेत. शक्तिपात दीक्षा देतांना साधकाची पात्रता पाहून त्यास दीक्षा देतात. जातीपातीचे बंधन गुरुदेवांकडे नाही. पण प्रत्येकांने स्वतःच्या वर्णाश्रम धर्माप्रमाणे वागावे अशी त्यांची इच्छा आहे. श्रीगुरुदेव सर्वांनाच दीक्षा देतात यावर कांहीं जणांनी शंका प्रदर्शित केली कीं सर्वच दीक्षार्थीं एकाच श्रेणीचे असणे असंभवनीय. कांहीं अगदीं वरच्या श्रेणीतील तर कांहीं खालच्या श्रेणीतीलही असतील. यावर श्रीगुरुदेवांनी मोठें मार्मिक उत्तर दिले, “जे वरच्या श्रेणीतील आहेत त्यांस कोणीहि मार्ग दर्शन करील, पण खालच्या श्रेणीतील असंख्य जीवांचा उद्धार करण्यासाठीच ही विद्या माझ्या गुरुंनीं मला प्रदान केली आहे.” श्रीगुरुमाउलीचे कोमळ अंतःकरण आणखी कोणत्या शब्दांमध्ये व्यक्त करायचे? आईची जळी आपल्या प्रत्येक अपत्यावर सतत नजर असते, त्याच्या शरीरावर प्रकृतीप्रमाणे ती त्यांचे सर्व करते, तीच पद्धत प. पू. श्रीगुळवणी महाराजांची आहे. शिष्याला त्याच्या आध्यात्मिक पातळीला झेपेल येवढेंच देऊन पुढे त्याची हलके हलके प्रगति करायची. एवढेंच नव्हें तर त्याच्या शारीरिक उन्नतीकडे सुद्धां गुरुदेवांचे लक्ष असते.

गुरुदेवांनी आज ८५ व्या वर्षामध्ये पदार्पण केले आहे. पण याही दिवसांमध्ये आपल्या असंख्य शिष्यांच्या साधनेवर त्यांची नजर आहे. प्रत्येकाच्या साधनेतील आणि प्रापंचिक अडीअडचणीकडे ते जातीने लक्ष पुरवितात. श्री गुरुदेवांच्या तोंडून एखादा कठोर शब्द ऐकल्याचें मला तरी अद्याप स्मरत नाही. कोणाचेहि मन दुखवायचें त्यांच्याने होणार नाही. यामुळे आम्हां सर्वांना वाटतें की श्रीगुरुचरणांपाशी आलों की आम्ही आमच्या माउलीच्या कुशीतिच आलों.

ॐतत्सत्.

ईश्वरसाक्षित्वाच्या खुणा

निवेदक :- चिपळूणकर गुरुजी

खूण तिसरी—१९४७ ते ५७

“ जो जो मज भजे - जैशा जैशा भावे
तैसा पावे-मीही त्यासी ”

भगवान श्रीसाईबाबांच्या वरील उद्गारांचा अनुभव, त्यांचे भक्त-सर्वथरांतील व सर्व जाति धर्मांतील भक्त-आज घेत आहेत. त्याच्या अस्तित्वापासून घेत आले आहेत. मी माझ्या पहिल्या खुणेत—श्रीसाईलीला, एप्रिल १९७०, पृष्ठ ४२—वर म्हटल्याप्रमाणे यावेळी मी श्रीबाबांविषयी मनोमन विचार करून भक्तिभावाने नमस्कार करून उद्बृती लावणे एवढेच करीत असे. त्यांच्या साक्षित्वाचा व त्यांच्या चरणी माझी श्रद्धा एकनिष्ठपणे दृढ करणारा प्रसंग घडला तो १९४७ साली.

त्यावेळी म्हणजे १९४७ सालीं मी एका खाजगी बँकेत नोकरी करीत होतो. तेथेच श्री. धर्मराज ऐव्यर या नावाचे एक अधिकारी होते. आमची (त्यांची व माझी) आध्यात्मिक बैठक एकच असल्यामुळे आमच्यात घरोब्याचे

नाते निर्माण झाले होते. श्रीयुत ऐच्यर हे श्रीबाबांचे एकनिष्ठ भक्त होते. एके बेळी ते शिरडीस जात असतांना मी त्यांच्याजवळ यथाशक्ति दक्षिणा देऊन शिरडीला पूजा करून प्रसाद आणण्यास सांगितले. श्री. ऐच्यर यांनी माझ्या इच्छेप्रमाणे बाबांचे समाधीवर यथासांग पूजा करून मला उदी-प्रसाद आणून दिला. सोबत बाबांचा एक फोटो महाप्रसाद मेट म्हणून दिला, (तो आजही माझ्या घरांत दर्शनी आहे.) येथून पुढे मी त्या फोटोस दर गुरुवारी हार घालून उद्बक्ती लावूं लागले. पुढे यथाकाल मला कोणाएका “मिलिंदमाधव” कवीने रचलेले श्रीसाईमाहात्म्य प्राप्त झाले. तेव्हांपासून त्याचेही पठन होऊ लागले. याप्रमाणे नित्य नियमित उपासना सुरु झाली.

याप्रमाणे साधना सुरु असतां एकोणीसशे सत्तावन साल उजाडले. हे वर्ष म्हणजे ही माझ्या जीवनांतील परमोच्च पुण्यसंचयाचा दुसरा सुवर्णप्रसंग होय. माझ्या आठवणीप्रमाणे तो १९५७ चा फालगुन मास असून तिथी शुद्ध नवमी होती. मी नित्याप्रमाणे देवपूजेस बसलो होतो, प्रारंभिक प्राणायाम गायत्री जप होत असतांच आमच्या देव्हान्याच्या काचेत मागील दरवाज्यांत कोणी व्यक्ती आल्याचे प्रतिबिंबित झाले. अगदी सहज मी मार्गे वळून पाहिले, तो मला श्री बाबांच्याच सदश पोषाख देलेली, डावा हात सरळ सोडून उजवा हात जणू कांहीं आशीर्वाद देण्यासाठी छातीपर्यंत वर उचलला आहे, अशा याटात हास्यमुख उभी राहिलेली मूर्ति दृष्टीस पडली. मी लगेच उठून नमस्कार केला व सौभाग्यवतीस त्या साधुवेषधारी बाबांस पांच आणे आणून देण्यास सांगितले. सौभाग्यवतीने त्याप्रमाणे केले. परंतु बाबांनी ते पैसे घेतले नाहीत, त्यावरून आम्हां दोघांत पुढील संवाद झाला —

मी—“आपण पैसे कां घेत नाहीं ?”

बाबा—“मी येथें घेणार नाहीं. मला जे द्यायचे तेंतूं शिरडीस येऊन दे”

मी—“तें मी देईन; परन्तु हे पैसे आपण घेतले पाहिजेत. कारण माझ्या येथून कोणी विनम्र जाणे मला वरे वाटत नाहीं.”

बाबा—“ठीक आहे. पण तूं शिरडीस केव्हां येतोस ?”

मी—“आपण सांगाल तेव्हा येईन.”

बाबा — “मग रामनवमीला ये. मला शिवत कां नाहींस ? सोबळे नेसला। आहेस म्हणून का ?”

(मी बाबांस लांबूनच नमस्कार केला होता व इतर मंडळींनी माझें अनुकरण केले होतें.)

मी — “होय, मी सोबळ्यांत आहे व अजून पूजा व्हायची आहे म्हणून शिवत नाही.”

येवढें संभाषण शाल्यावर त्या साधुवेषधारी बाबांनी पांच आण्याच्च स्वीकार केला आणि सहास्य मुद्रेने ते परत फिरले. परत जातांना ते जेमतेम पांच पाउलेंच माझ्या दारापासून चालत गेले असतील व आम्ही सर्व पाहात पाहातांच ते एकाएकी अदृश्य झाले ! आमच्या डोळ्यांदेखत आमच्या सारखाच मानवी आकृतीचा एक देह आमच्या समोर येऊन चार शब्द बोलून हास्य मुद्रेने आशीर्वाद देऊन पाहतां पाहतांच अंतर्धान होतो ही घटना आम्हां सर्वांसच अकलिपत, अघटित व आश्र्वयकारक पण तितकीच दैवी वाटली. कारण तात्काळ माझ्या सुलांनी आजूबाजूस — आसपास सर्वत्र धुऱ्हन पाहिले असतां त्या व्यक्तीचे पुनर्दर्शन झाले नाहीं.

अशा तच्छेने प्रत्यक्ष बाबाच माझ्या दारांत येऊन चार शब्द बोलून आशीर्वाद देऊन गेले. या कल्पनेनेच व अनुभवानेच मला धन्य वाटले. दयाघन परमेश्वराची —

“यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।

तस्याहुं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥”

— ही उक्ती म्हणजेच ईश्वरी अस्तित्वाची साक्षा व ईश्वरसाक्षित्वाची खूणच होय.

नामदेव व हिंदी संत

लेखकः— गणेश विष्णु कविटकर एम्. ए.

नामदेव या थोर संताच्या उत्तर हिंदुस्थानातील महत्तम कार्यासंबंधी विचार करीत असतां रामानंद, कबीर, नानक व इतर अनेक थोर संतांच्या कार्याचाही परिचय लेखकानें या लेखांत सोदाहरण करून दिला आहे.

नामदेवांची चवथी व पांचवी पदयात्रा त्यापूर्वीच्या तीन पदयात्रांप्रमाणे केवळ तीर्थक्षेत्रे पहाण्यासाठी नव्हती, तर त्या यात्रा अद्वैत ज्ञानाधिष्ठित भक्तीच्या प्रचारासाठी होत्या. जवळ जवळ चाळीस वर्षे ते उत्तर भारतात होते आणि त्यांनीच म्हटल्याप्रमाणे भागवत भक्तीचा प्रसार हाच त्यांचा जीवित हेतु होता. (आम्हां सापडले वर्म आम्ही करूं भागवत धर्म॥) त्यांच्या या कार्याचा आणि व्यक्तिमत्त्वाचा स्पष्ट ठसा याच कालात उत्तरेकडील भक्त-हृदयावर आणि ज्ञानाश्रयी शाखेतील संत-काव्यावर उमटला. नामदेवांचा समाधिकाळ सन १३५० इ. मानला जातो आणि हिंदी साहित्यातील भक्तिकालाचा प्रारंभ सन १३२५ च्या आसपास मानतात. उत्तरायुष्यातील ५० वर्षांच्या दीर्घ कालात नामदेवांनी उत्तरभारतात भक्तिप्रचाराचा प्रचंड उद्योग केला आणि या उद्योगाच्या खुणा पाकिस्तान, मध्यप्रदेश, उत्तरप्रदेश, पंजाब, राजस्थान,

गुजराथांच्या प्रांतांच्या लोकजीवनात प्रभूतपणे सापडतात हे आपण आत्मपर्यंत पाहिले.

हिंदु जनतेला दिलासा

नामदेवांच्या हिंदी साहित्यात संतपरंपरेचा पूर्वाभास सापडतो. संतमताची जी वैशिष्ट्यें म्हणून सांगितलीं जातात तीं सर्व नामदेवांच्या हिंदी साहित्यात सापडतात. समद्विष्ट भगवंताच्या दृष्टीने जित व जेते, हिंदू व सुसळमान असा फरक नाही. आत इस्लाम धर्मीयांच्या एकेश्वर वादाचें त्यांनी हिंदूंच्या 'एक सद् विग्रा बहुधा वदन्ति' या सिद्धांताशी साम्य दाखवून इस्लामी आक्रमणात पराजित झालेल्या हिंदू जनतेला दिलासा दिला. सत्याच्या साक्षात्कारात जातीची महत्ता उपयोगी नाही. इतकेच नव्हे तर त्यांनी जात, वर्ण उल्लंघून टाकण्याचे आवाहनच केले आहे. भक्तीची अनन्यता हाच एक योग्यतेचा निकष मानला. भक्तिकालात पुढे ज्या या भावना व सिद्धांत दृढमूल झाले त्या सर्वांना प्रथम नामदेवांनी शब्दरूप दिले आणि याच पार्श्वभूमीवर रैदास, कबीर, दादूदयाळ, रजबजी, नानक या हिंदीतील तज्ज्ञानाश्रयी संतकवीनी काव्यरचना केली. म्हणून निष्कर्ष असा निघितो कीं, नामदेवांची हिंदी वाणी या पूर्वीच्या काळात म्हणजे इ. स. १३२५ पूर्वी वीस वर्षे जनमानसात व लोकजीवनात रुजली आणि भक्तिकालाची भूमिका व नव्या संतपरंपरेची निर्मिती होण्यात तिचे पर्यवसान झाले.

स्वामी रामानंद

स्वामी रामानंद हे रामानुजांच्या परंपरेतील राघवाचार्यांचे शिष्य. रामानंदांनी शके १२२२ ते १३७० भारतभ्रमण करून रामभक्तिद्वारा नामदेवांचे कार्य पुढे चालू ठेवले. नामदेवाप्रमाणेच रामानंदसुद्धा भक्तिप्रचारासाठी दक्षिणभारतातून उत्तरेकडे गेले होते. उत्तर भारतातील भागवत संप्रदायाची निस्तेज होऊ पहाणारी ज्योति पुनरुज्ज्वलित करण्याची कामगिरी स्वामी रामानंदानी केली. असे हिंदी साहित्याचे अभ्यासक व विद्वान मानतात. कबीरपूर्वकालात उत्तरभारतातील धार्मिक अभ्युदयाच्या कार्यात या रामनंदाचा फार मोठा वाटा आहे. "भक्ति द्राविड उपजी लाए रामानंद | परकट किया कबीरने सप्तद्वीप नवखंड ॥" ही लोकोक्ति सुप्रसिद्ध आहे उत्तर खंडात भागवत धर्माचा राजाश्रय तेराव्या शतकात तुटला देश म्लेच्छांकित झाला. परंतु दक्षिणेत मात्र

तामीळ आलवार संतांनी भक्तीचे जतन केले, सामान्य जनतेतून निर्माण झालेल्या संतांच्या या साक्षात्कारी ज्ञानगंगेचा सखोल अभ्यास अनेक आचार्यांनी केला आणि लोक-सरस्वतीतून हे भक्तिरसामृत वेदशास्त्राच्या सुवर्ण कुंभातून भरभरून आपल्या अधिकारी वाणीने सर्व सामान्य जनतेपर्यंत नेऊन पोहचविले. उत्तरेतील भक्तिसंप्रदायाच्या पुनरुत्थानाच्या दृष्टीने रामानंदांचे महत्व फार आहे आणि हाच संदर्भ वरील लोकोक्तीत प्रगट होतो, अगदी तेच महत्वाचे स्थान उत्तर भारतातील संतपरंपरेत महाराष्ट्रीय संत नामदेवांचे आहे. उत्तरेत हिंदी व पंजाबी साहित्यात नामदेवांच्या व्यक्तिमत्वाचा आणि कार्याचा ठसा कायमचाच उमटला आहे. हे नामदेवोत्तर होऊन गेलेल्या कबीरदास, तुलसीदास, गुरु नानक, गुरु अमरदास इत्यादी थोर संतांनी नामदेवांचा उछेखा उत्कट आदराने आणि आत्मीयतेने केला आहे, यावरून सिद्ध होते.

कबीरदासांची प्रशंसा

कबीरदास (शके १३२२ ते १४४१)

यांची पुढील श्रद्धासुक्त प्रशंसा पहा:-

“गुरुपरसादी जैदेव नामा प्रगटिकै प्रेम इन्है कैजाना” ।

[कबीर ग्रंथावली — पृ० ३२]

म्हणजे “गुरुकृपेने जयदेव नामदेवांनी भक्तिविषयक प्रेम आपल्या अंतःकरणात स्थापित केले.”

रामानंदाचे शिष्य आणि कबीरदासांचे सभकालीन संत रैदास हे काशीत रहात त्यांचा काल सं० १४४५ ते १५७५ आहे त्यांच्यापूर्वी होऊन गेलेल्या भक्तासंबंधी लिहितानारैदास म्हणतात :—

“नामदेव कबीर तिलोचन, सनाधना, सेन तरै।

कह रविदास सूनौरे संतो हरिजीव ते समै तरै॥

—[रैदास—“संतसुधासार” पृ. ४९०]

म्हणजे, “नामदेव, कबीर, तिलोचन, सधना, सेन वगैरे संत भक्ती-मुळेच संसारसागर पार झाले.”

रामभक्त तुलसीदास (सं० १५५४) म्हणतात :—

“जेहिं घर नाम कबीरा, पहुँचे करि तनमन धीरा।

अतिही सूचिम होय, जाई मिले ब्रह्मकूं सोई॥

—[तुलसीदास—संतवाणी—संग्रह ह० लि० प्रत पुणे विद्यापीठ]

म्हणजे “ज्या घरी नामदेव व कबीरसुद्धा अत्यंत धैर्यानें जाऊन पोहोचले व ज्यांचे अस्तित्व असून नसून सारखेच आहे असे संत सुद्धा ब्रह्मलोकी विलीन झाले.”

गुरु नानकदेव

गुरु नानकदेवांनी (सं. १५२६ ते १५९५) नामदेवासंबंधी म्हटले आहे.
नामा छीना कबीर जुलाहा पूरे गुरते पाइ।

—श्रीगुरु० पु० ३६

म्हणजे “नामदेव शिंपी व कबीर विणकर असूनहि ब्रह्मरूप झाले.”

दादूदयाळ (सं० १६०१ ते १६६०) म्हणतात :—

“नामदेव कबीर जुलाहौ जन रैदास तिरै।
दादू बेगि बार नहिं लागौ, हरिसौ सबै सरै॥”

[दादू—‘संतसुधासार’—पृ. ४४१]

म्हणजे, “नामदेव, कबीर, रैदास वगैरे खालच्या जातीतील संत देखील ईश्वरभक्तीने तसून जातात आणि तेहि वेळ न लागता—”

रजबजी (सं १६२४ ते १७४०) लिहितात :—

“नामा कबीर सु कौन थे कुन राँका बाँका।

भगति समानी सब धरनि तजि कुल काना का॥”

[रजब—‘संत सुधासार’—पृ. ५२]

म्हणजे .. नामदेव, कबीर, राका, बाका वगैरे कोण होते ? त्यांनी खालच्या जातीत जन्माला येऊन कुलमर्यादा सोडून भक्ति केली ”

स्वामी सुंदरदास

स्वामी सुंदरदास (सं १६५३ ते १७४६) लिहितात—

“जैसे नाम कबीरजी यौ साधु कहाया।
आदि अंतलौ आईकै राम राम समाया॥

[— “संत सुधासार,” पृ. ५४३]

म्हणजे, “नामदेव, कबीर या साधुसंतांनी सांगितल्याप्रमाणे आदियासून अंतार्पर्यंत सर्वत्र रामनामच व्यास आहे.”

शिखांचे तिसरे गुरु अमरदास (इ. स. १४७९ ते १५७४) ते म्हणतात-

“नामा छीवा कबीर जुलाहा पूरे गुर ते गति पाई ।

ब्रह्म के बेते सबहु पछाणहि हड्डमै जाति गवाई ॥

सुर नर तिन को वाणी गावहि कोई न मेरे भाई ।

[श्रीगुरु. पृ. ६३]

म्हणजे, “नामदेव जातीने शिंपी आणि कबीर कोष्ठी होते. त्यांनी संपन्न गुरुच्या सहाय्याने ब्रह्मप्राप्ति करून घेतली. ती ब्रह्माची बालके होती. त्यांनी आत्मज्ञान करून घेतले. अहंकाररूपी जातीचा नाश केला. देव व मानव त्यांची कवने गातात. हे माझ्या बांधवानो! त्यांची वाणी कुणीहि पुसून टाकू शकणार नाही.”

उत्तरभारतातील लोकप्रियता

अंतर्बाब्द विठ्ठलप्रेमाने विनटलेल्या नामदेवांची अमाप गौरवपूर्ण प्रशंसा वरील संतश्रेष्ठांनी केली आहे. त्यावरून त्यांची उत्तरभारतातील लोकप्रियता सिद्ध होते. नाभादासाच्या भक्तमालेत आणि प्रियादासांनी केलेल्या भक्तमालेवरील टीकेतही नामदेवांचे चरित्र गाईलेले आहे. त्याप्रमाणे गुजरायीत नरसी मेहतांनी सुद्धा त्यांचे चरित्र आळविले आहे. त्याचा उल्लेख यापूर्वीच आला आहे. या सर्व चरित्रात व प्रशंसेत नामदेवांच्या दक्षिणदेशाचा, शिंपी जातीचा, त्यांच्या विठ्ठल भक्तीचा आवर्जून उल्लेख आहे. एकेच नव्हे तर गुरुग्रंथ साहेब जो शिवपंथाचा उपासक आहे, यात नामदेवांची ६१ पदे संकलित केलेली आहेत. अशा प्रकारे भक्तीच्या उत्थानात नामदेव - रामानंद जोडी महत्वपूर्ण आहे. हे दोघेहि समकालीन असल्यासुक्ळे तर त्यांचा एकत्र उल्लेख करण्याच्या मोह कोणासहि होणे स्वाभाविक आहे आणि या दृष्टीने हिंदी इतिहास कोशात ‘तेरहवी शताब्दी मे ही महाराष्ट्र के संत नामदेवने उत्तर भारतमे खक्कि के प्रचार मे रामानंद का सहयोग किया,’ असे म्हटले आहे ते, वरील संदर्भ पाहता खरेच आहे.

सहजावस्थेचा पुरस्कार

कालानुकमाने पाहिले तर नामदेवांचा उत्तरेतील संचार हा रामानंदाच्याहि पूर्वी झालेला होता, हे नामदेवांच्या पदयात्रेवरून दिसून येते.

नामदेवांची पहिली पदयात्रा रामानंदाच्या पूर्वी झाली आणि त्यांचा तिसरा प्रवास जास्तीत जास्त उशिरा म्हणजे रामानंदाच्या वयाच्या तिसाव्या वर्षी झाला. उत्तरेत नामदेव चाळीस वर्षे भक्तिप्रचार करीत होते. अर्थात उत्तर भारतात एका विशिष्ट कालखंडात दोघानीहि वैष्णवी भक्तीचा प्रचार केल्याचे स्पष्ट होत असले तरीहि रामानंदाच्या आगमनापूर्वी नामदेवादि संत होऊन गेले. त्यांनी जो संतसंप्रदाय प्रस्थापित केला तो निर्गुणाचा उपासक मानला जातो. या संतसंप्रदायात ‘संत’ शब्दाला एक विशिष्ट अर्थ प्राप्त झालेला आहे. ईश्वराच्या निर्गुण निराकार स्वरूपाची साधना व योगमार्गाचा अवलंब करणारा तो संत असे हिंदी भाषिक विद्वान मानतात. श्रुति, स्मृति, पुराणोक्त पोथीनिष्ठेवर किंवा रुद्धिवादावर अधिष्ठित परंपरागत विचारांना हा संप्रदाय महत्व देत नाही. प्रत्यक्ष अनुभवाच्या आधारे सत्यान्वेषण करतो. सर्व तन्हेच्या अवडंबरांना आव्हान देतो आणि सहजावस्थेचा पुरस्कार करतो. संतसंप्रदाय वस्तुतः कांतिकारकांचा मार्ग आहे. रामानंदापूर्वीच निर्गुणोपासना, अनुमव माहात्म्य, गुरु-गौरव, नामभक्ति, बाख्याचारांचा निषेध, सहजभक्तीचा पुरस्कार नामदेवांनी केला. हिंदी संतमताची ही सारी वैशिष्ट्ये नामदेवाच्या साहित्यात आढळतात, हे यापूर्वीच सांगितले आहे. कबीर आणि त्यांचे अनुयायी यांच्यात विशेषप्रकारे ती पुढे विकसित झाली आणि उत्तरेतील प्रख्यात भगवद्गत्क स्वामी रामानंद हे राघवाचार्याचे शिष्य असून हि त्यांनी नामदेवांच्या सहवासाने समदर्शनाची शिकवण दिली व “हरि को भजे सो हरि का होई” अशी समतेची घोषणा केली.

संत साहित्याचें आरंभीचें स्वरूप

गुरु नानकापूर्वी दोनशे वर्षे नामदेवांचा जन्म झाला होता. जेव्हा नानक जन्मले व त्यांनी आपल्या गुरु-मंत्राचा प्रचार केला तेव्हां नामदेवांची हिंदी भजने लोकांच्या तोंडी होती. गुरु अर्जुनदेवांनी इ. स. १६०४ मध्ये जेव्हा गुरुग्रंथ साहेबाची रचना केली तेव्हां त्यांनी नामदेवांची पदे जशीच्या तशी घेतली. त्यात ईश्वरभक्तीचा आणि वरील तत्वांचा विचार आहे. त्यात रामानंदाचे अग्रज नामदेव, तिलोचन, सधना व वेणी यांची काव्यरचना मिळते. या रचनेत संतसंप्रदायी कवितेचा प्रांचीनतम नमुना पहावयास मिळतो. ही रचना म्हणजे संतसाहित्याचे प्रारंभिक स्वरूप होय. या ग्रंथाच्या संदर्भात डॉ. जे. एन. फर्कुहर लिहितात—

“प्रस्तुत शिखांच्या ग्रंथात त्यांची (नामदेवांची) कित्येक पदे आहेत आणि रामानंदाच्या आगमनापूर्वी ज्या थोऱ्या भक्तांनी त्याचा मार्ग तयार करून ठेवला होता त्यापैकी नामदेव हे एक होत,” An Outline of Religions of India by J. N. FurQuhur, 1920, P. 298) डॉक्टरसाहेब पुढे पृ. ३२७ वर लिहितात—

आता आपण उत्तर भारतातील रामभक्तीच्या महत्त्वाच्या आंदोलनाकडे वळू या. या आंदोलनाचा प्रमुख नेता जो रामानंद त्याच्यापूर्वी मराठा देशातील विशेषतः नामदेव व त्रिलोचन आणि उत्तरेकडील सधना व वेणी असे कित्येक वैष्णव भक्त होऊन गेले.”

रुढीचा व आचार धर्माचा निषेध

रामानंदाचे शिष्य कबीर (शके १३२२ ते १४४१)

या निर्गुण संतकवीने शुक, उद्धव, शंकर या ज्ञानमार्गी निर्गुणोपासकांच्या पंक्तीत नामदेवाना मानाचे स्थान दिले आहे. निर्गुणसंप्रदायाचे म्हणून जे विचार व भावोन्मेष आहेत त्या सर्वांचे स्पष्ट दर्शन नामदेवाच्या हिंदी काव्यात दिसून येते. हिंदू व मुसलमान यांना समान धर्माची शिकवण नामदेवा-प्रमाणेच कबीरानी दिली. दोन्ही धर्मांतील रुढीचा व विशिष्ट आचारधर्माचा निषेध केला. हे अनेक उदाहरणानी स्पष्ट करता येईल.

आपुन देव देहरा आपुहि आपु लगावै पूजा ।

जल ते तरंग, तरंग ते जल कहन सहन की दूजा ॥

तूंच देव, तूंच मंदिर आणि तूंच पूजा करतोस. पाणी तेच तरंग, तरंग म्हणजेच पाणी. सांगताना व ऐकताना ती पृथक् वाटतात एवढेच. नामदेवांच्या या काव्यपंक्तीतील विचारांची छाया कबीरांच्या पुढील काव्यचरणात पुरतीच जाणवते:

गहना एक कनक ते गहना, इन महँ भाव न दूजा ।

कहन सुननको दुह कर थापिन इक नमाज इक पूजा ॥

अल्ला आणि राम, करीम आणि केशव, हरी-हजरत; एकाच सुवर्णालंकाराची वेगवगळी नावे आहेत. त्यांमध्ये दुजा भाव नाही – बोलण्या – ऐकण्यासाठी दोन नावे ठेवली. एकाचे नाव नमाज आणि एकाचे नाव पूजा.

कबीराप्रमाणे रैदास, रज्जबजी, स्वामी सुंदरदास, दादूदयाळ, गुरु नानक, वषनाजी, योगिनी मीरा यांच्या काव्यातहि नामदेवांच्या हिंदी रचनेचे असेच पडसाद ठिकठिकाणी आढळतात.

नामदेवांच्या उत्तरभारतातील या मूळभूत कामगिरीने पुढील काळातील भारतीय कवींना प्रेरणा मिळाली व या मूळ वैष्णवधर्मांच्या शिकवणीमुळे त्यांचे आध्यात्मिक उत्थान झाले. नामदेव व रामानंद या साधुसंतांच्या वरील विचारबीज प्रेरणीतून संत कवीरदास व गुरु नानकदेव यांस प्रेरणा मिळून त्यांनी भारतातील हिंदु-मुसलमानांच्या ऐक्याचे प्रयत्न केले, या प्रयत्नांतूनच शीख धर्माचा प्रचंड वृक्ष निर्माण झाला आणि अनेकांना त्यातच—त्यांनी प्रज्वलित केलेल्या ज्ञानदीपांच्या प्रकाशांतच—मानवतेचे खरेखुरे दर्शन झाले.

॥ श्री ॥

शेवटी अर्पिले तुळशीचे पान—

(अभंग)

विठो तुझ्या भाळी-चंदन लाविले
शिडकावे पडले चरणावरी ॥
चंदनावरी म्यां-लाविला अबीर
तोही चरणांवर-पडौं पाहे ॥
नेवाळीचे फूल-भक्तीनै वाहिलै
परी ओघळलै-तुझे पार्यी ॥
शेवटी अर्पिले-तुळशीचे पान
झालै विराजमान-किरीटांत ॥
तत्व माझ्यामनी ठसावलै तधी
पाद्य पूजा आधीं-करीत जावी ॥
मग तें पूजावें विटुलाचे शीर्ष
दिव्य शुभाशिष-घेत जावें ॥
'नारायणा' झाला-आनंद अपार
प्रेमाश्रूचा पूर-वाहियेला ॥

—नारायण चिपळूणकर

पुनर्जन्मासंबंधी कांहीं विचार

लेखक: - पां. द. खाडिलकर, —शाहीर एम्. ए. बी. टी.

पुनर्जन्म आहे कीं नाहीं, इहलोक सोडून गेल्यानंतर माणसाचें काय होते, पाप आणि पुण्य हें काय प्रकरण आहे माणसाच्यामागे 'दैव' म्हणून कांहीं असतें का? हे प्रत्येक विचारी माणसास सतत सतावणारे गहन प्रश्न आहेत. विद्वान् व अभ्यासू लेखक श्री. पां. द. खाडिलकर, शाहीर यांनी या लेखांत मांडलेले विचार प्रत्येकास मार्गदर्शक होऊन राहतील व विचारांस गती देतील अशा स्वरूपाचे आहेत.

पुनर्जन्म विचाराचा प्रारंभ

प्र. १ पुनर्जन्म विचाराचा प्रारंभ केव्हां झाला?

उ०—ईश्वर सिद्धान्ताच्या प्रारंभापासूनच पुनर्जन्म मानणे आवश्यक होऊं लागले. जीव+जगत्+ईश्वर=या त्रयीचा विचार सुरु झाला आणि त्या संबंधीचें तत्त्वज्ञान तयार होऊं लागले. तेव्हां जीवात्मा कसा असतो, त्याचा आणि परमात्म्याचा काय संबंध आहे, जीव परमात्मस्वरूप होऊं शकेल कीं नाहीं, तो परमात्मस्वरूप होण्याच्या आधीं देहपतन झाल्यावर कोठे वावरत असतो । तो वावरत असतांना त्याचें स्वरूप कसें असतें इत्यादि विचार क्रषिकर्य करूं लागले. तव्हांपासून पुनर्जन्म कल्पना दृढ होऊं लागली.

२ जीवनाचे नित्य सहचर कोण?

जीव स्थूल शरीरांत राहत असतो तो चालू जन्म असे तो पर्यंतच. त्याचे पतन झाले कीं स्थूलशरीरांतून लिंगशरीरावच्छिन्न जीव बाहेर पडतो. जीवावरोबर जसें लिंग शरीर असतें तसेच त्याच्यावरोबर वासना आणि कर्म हे द्वयही असतें. जीव वासनामय आहे त्यामुळे वासनापूर्तीसाठी तो कर्मप्रवृत्त होतो.

जीवात्मा अनादी आहे तसेच त्याच्याबरोबर नित्यसहचर असलेली वासना आणि कर्म ही अनादी आहेत. असा एक कर्मसिद्धांत आहे की :— कर्म स्थूल शरीर घेऊन तें भोगून भोगून संपवावें लागतें. कर्माची बाकी शून्य झाली की मुक्ति मिळते.

३ कर्माचे घटक कोणते ?

कर्माचे तीन घटक असतात. एक संचित, दोन प्रारब्ध आणि तीन क्रियमाण. संचित म्हणजे साठविलेले म्हणजे मागे होऊन गेलेल्या जन्मांतील शिळ्क राहिलेली कर्मे. बद्धनगरीकडून मुक्तिनगरीकडे चालू असलेला जीवात्म्याचा प्रवास कधी पुरोगामी तर वकी असा होत असतो. चालू जन्मी भोगण्यास काढलेला जो कर्मभाग त्यालाच आपण प्रारब्ध असे म्हणतो. प्रारब्ध म्हणजे भोगण्यास सुरु केलेले भोगण्याचे काम करीत असतानाच आपण या जन्मी जी बरीवाईट कर्मे करीत असतो त्याला क्रियमाण कर्म म्हणजे केले जात असलेले कर्म असे म्हणतात. बँकेतल्या आपल्या ठेवीचे जर उदाहरण घेतले तर असे म्हणता येईल—संचित कर्म म्हणजे जीवात्मारूपी प्रवाश्याची साठविलेली ठेव किंवा गाठोडे. हे गाठोडे डोक्याबर घेऊनच हा प्रवासी प्रवास करू लागतो. पण प्रवासातला खर्च भागविण्यासाठी आपण जसे थोडे पैसे वाटखर्चाला आधीच काढून बाजूला घेत असतो तसेच संचितातून काही भाग भोगण्यासाठी काढलेला असतो. प्रारब्धकर्मभाग भोगण्यासाठी चालू जन्म असतो. बँकेतल्या पैशांत जशी आपण प्रवासात सुद्धां कार्यक्रम करून भर घालीत असतो तसेच हा जीवात्मा वासनेच्या प्रभावामुळे बरीच कर्मे या जन्मी करीत असतो. या कर्माची भर पुन्हा त्या गाठोड्यांत पडत असते. अशा रीतीने जीवात्म्याचा प्रवास मुक्तिनगरीकडे जाण्याचा सुरु असतो. बँकेतील पैसे जितके जादा होतील तितके चांगले असे आपण समजतो. पण कर्माची ठेव जितक्या लवकर संपेल तितके चांगले असे वेदान्त सांगत असतो. बरे वाईट कसले ही कर्म असले तरी ते भोगलेच पाहिजे. मग ते स्वर्गलोकी असो वा निरयलोकी असो. त्या त्या ग्रकारचे तेथें तेथें भोगल्याबर पुन्हा बाकीचे कर्म भोगण्यास स्थूलशरीर धारण करण्यासाठी पुन्हा मृत्युलोकी यावेच लागते. यालाच आपण पुनः जन्म घेण्ये असे म्हणतो, अर्थात् कर्म निःशेष होईपर्यंत भोगावेच लागते आणि तें एकाच जन्मात भोगून संपणे अशक्य असते.

सांठवलेले कर्म कसे होते ते प्रारब्ध कर्मावरून आपणास थोडीबहुत कळते. या जन्मी जर राजयोग असेल तर लगेच आपण म्हणतो कीं याचे संचित चांगले आहे. या जन्मी विपन्नावस्था असेल तर म्हणतो पहा हो मागील जन्मी काहीं तरी वाईट केले असेल म्हणून असे झाले । इत्यादि.

४ दैव म्हणजे काय ?

या जन्मजन्मांतरी बांधून आणलेल्या संचितालाच किंवा त्याच्या हश्य परिणामाला आपण दैव असें म्हणतों त्यालाच अदृष्ट असें म्हणतात. या जन्मी चांगले झाले कीं सुदैव, वाईट झाले कीं दुदैव असें आपण म्हणत असतो. चालू जन्मांतील बन्यावाईट अनुभवावरून मागील जन्माची थोडीबहुत कल्पना येते; पण याचा मोठा उपयोग असा असतो कीं त्याचा परिणाम या जन्मी मनुष्य जीं कर्मे करतो त्या क्रियमाण कर्मावर फार होत असतो. आता पुढील जन्म चांगला यावा म्हणून निदान या जन्मी तरी आपण चांगली कर्मे करूं या असा एक अंकुश सतत मनावर रोखला जात असतो. पुनर्जन्म सिद्धान्ताचा हा परिणाम हा एक फार मोठा फायदा आहे. यामुळे मनुष्य निरंकुश बनत नाहीं, निदान धाक तरी सतत वाटत असतो.

५ पाप-पुण्य म्हणजे काय ?

पाप व पुण्य हीं त्या त्या कर्माची फळे आहेत. वाईट काम केल्यास पाप लागते; सत्कर्म केल्यास पुण्य लागते. पुण्याचा अंश बळावत गेला कीं जीवन स्वच्छ निर्मळ होत जाते आणि त्यामुळे जीवात्मा विशुद्ध होऊं लागतो. पुण्याभीच्या समिधा ज्ञानाग्नीत पडल्यावर जीवात्मा शुद्ध होऊं लागतो म्हणजे त्याला आलेला हिणकसपणा (अज्ञानजन्य किंवा वासनाजन्य पार जळून जातो. पुण्यकर्मे घडली की ज्ञानाभिप्रज्वलित होतो, आणि त्यांत सर्व कर्मे जळून जातात.

(ज्ञानाभिः सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन) आणि शेवटी कर्म निःशेष झाले की ज्ञानात् भोक्षः—

पाप कोणते आणि पुण्य कोणते म्हणजे कोणते कर्म केले असता पाप लागते आणि कोणती कर्म केली असता पुण्य लागते हे कसे ठरवावयाचे ? कर्माचे असे द्विविध विभाजन करणे कठीण आहे.

धार्मिक कर्मे अधार्मिक कर्मे, नैतिक कर्मे, अनैतिक कर्मे, असे आपण मेद करतो. पण धर्माच्या कल्पनेत कोणकोणती कर्मे येतात ? अधर्म म्हणजे काय ? नीति कशाला म्हणावे ? अनीति कोणती ? ते ठरविणार कोण ?

(अ) याला एक उत्तर असे देता येईल की :—पुष्कळ वेळा आपण स्वतःच हे ठरवीत असता पुष्कळ वेळा हे ठरविणे स्वार्थमूलक ही असते. पण कांही वेळा आपली विवेक बुद्धि (आंतला आवाज) हे काम करीत असते. आपण केलेला निर्णय हा पापद आहे की पुण्यद आहे हे कोण सांगणार ? “सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमंतःकरणप्रवृत्तयः” असे कालिदास म्हणतो.

(ब) पुष्कळ वेळा हे काम समाज करीत असतो. पांचामुखी परमेश्वर असे आपण म्हणतोच. कुदुंबाला, समाजाला, मान्य असलेले पिढ्यान् पिढ्या चालत असलेले नियमच पापपुण्य ठरवीत असतात.

(क) श्रेष्ठ लोक ही स्वतःच्या वागण्याने पापकर्मे व पुण्यकर्मे यांतील फरक दाखवीत असतात.

[यद्यद् आचरति श्रेष्ठः तत् तत् एवेतरो जनः]

(ड) वेद — स्मृति — पुराणे यांनी ही पापपुण्यात्मक मार्ग दाखविलेले आहेत. पुढील जन्म चांगला यावा यासाठी या वरील सर्व प्रकारांनी दाखवून दिलेल्या सत्कर्माचा फार उपयोग होतो. कारण त्यामुळे पुण्य वाढत आहे असें माणसाला वाढू लागतें आणि त्याचे जीवन निर्मल होत जातें.

(६) या जगांतील विषमतेचा अर्थ या पुनर्जन्मसिद्धान्तामुळेच लागूशकतो :—

सुखःदुखात्मक विषमता, परिस्थितींल विषमता, आयुष्यांतील चढ उतार परिस्थिती, आजार, इत्यादिकांचे स्पष्टी करणकर्मविपाकसिद्धान्तामुळेच होऊ शकतें.

[आर्थिक स्थिति, कौटुंबिक स्थिति, शारीरिक, मानसिक व्यंगे इत्यादि]

ही विषमता चतुर्विध सृष्टीमध्ये ही दिसून येते —

निसर्गात नद्या पर्वत, तळी वृक्ष, वेळी इत्यदि —

प्राणिमात्रांत ही तेंच.

“८४ लक्ष यांनी व पुनर्जन्म यांचा संबंध मनुष्य जशी कर्मे करतो तसे त्याला जन्म मिळत असतात, चैतन्य सर्वत्र आहे. “लक्ष योनी फिरता फिरता

एक नरजन्म मार्याने लाभतो, तेव्हांच माणसाने मुक्तीचा प्रयत्न करावा.
‘पुनरपिजननं पुनरपि— मरणं, पुनरपि जननीजठरे शयनम् ॥

७ पुनर्जन्म व मोक्षः—

संसार अनादि आहे (अनादिवात् संसारस्य) तसेच जीव जगत् ईश्वर हे अनादि आहेत. पण तो सांत आहे. म्हणजे जीवात्मा बिशुद्ध झाला कीं तो ईश्वरस्वरूप म्हणजे ब्रह्मस्वरूप होतो. म्हणजे मूलरूपात विलीन होतो.

मोक्ष चार प्रकारांनी मिळतो. सलोकता, समीपता, सरूपता आणि सायुज्यता. या चतुर्विध मुक्तीपैकी भक्ताच्या इच्छेप्रमाणे परमेश्वर तो त्याला देतो असे शास्त्र सांगते. शिवाय जीवनमुक्त आणि ब्रह्मीभूत कर्मभोग संपले तरी कुलालचक्रवत् ब्रह्मीभूत.

८ पुनर्जन्म प्रमाणाने सिद्ध करता येईल काय ? होय.

१ प्रत्यक्ष प्रमाण—

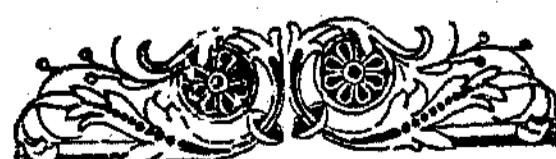
कांही जणाना मागल्या जन्माच्या आठवणी सांगतां येतात.

२ अनुमान— कर्मजल्ल्या शिवाय मुक्ति नाही. जग सुस्त्र आहे.

३ शब्दप्रमाण— वेद, स्मृति, पुराणे संतवचने वगैरे.

४ वेदानां शास्त्रप्रमाण—

स्थूल शरीर लिंगशरीर, परस्थूल देहप्रवेश वगैरे.

गीतेचे सारभूत मार्गदर्शन

(लेखांक दुसरा).

लेखक—डॉ. रा. य. परांजपे

[मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ शाने० अ. १८ श्लो. ६

मार्गील लेखांत गीतेमध्ये या श्लोकाचे किती अनन्यसाधारण महत्व आहे तें सांगून झालें. आतां या लेखांत भगवंत म्हणजे कोण ? त्याचे स्वरूप काय ? हे भगवंतांच्याच वचनाधारे पहावयाचे आहे.]

गीतेमध्ये ६ व्या अध्यायापर्यंत भगवतांनी आपण कोण ? हे स्पष्टपणे सांगितलेले नाही. सहाव्या अध्यायांत पुढील श्लोकांत त्यानी स्वतःविषयी प्रथमच निर्देश केला आहे. अर्जुनाच्यापुढे साकार स्वरूपांत जी कृष्णमूर्ति उभी आहे त्याला ते मी असें येथे म्हणत नाहीत. हे लक्षांत घेण्यासारखे आहे.

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ अ. ६ श्लो. ३०

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ अ. ६ श्लो. ३१

सर्वभूतमात्रांत भरून राहिलेले जे व्यापक परमात्मतत्व तेंच मी आहें व तेंच एकत्व सर्वत्र पहाणे हेच भगवंताला प्रिय असें भजन आहे असें वरील

श्लोकांत स्पष्ट होत आहे. पुन्हा याच अध्यायांत याच अंतरात्म्याचें भजन करणाराविषयीं पुढील श्लोकांत गौरवोद्घार काढले आहेत.

योगिनामपि सर्वेषां मद्दतेनांतरात्मना ।

श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्तमो मतः ॥ अ. ६ श्लो. ४७

सहाव्या अध्यायांतील वरील वर्णनाचा विचार केला म्हणजे सगुणाचें महत्व न वाटतां निर्गुणच सर्वश्रेष्ठ आहे असें वाटणे शक्य आहे. त्याचप्रमाणे सगुण हें मायिक व तुच्छ आहे असेच वाटेल आणि मग उपदेश करणाऱ्या भगवंताविषयीहि सगुण-प्रेम रहाणार नाही. आणि भगवंताचें निर्गुण निराकार एवढे एकदेशी स्वस्त्रपच प्राप्तव्य होईल. म्हणून पुढे सातव्या अध्यायांत अन्वयव्यतिरेकात्मक ज्ञान सांगण्यास भगवंतांनी सुरवात केली आहे. नुसताच निर्गुणाचा विचार किंवा नुसताच सगुणाचा विचार हा अपुरा आहे. निर्गुणाच्या विचाराने सगुण ओस वाटते तर सगुणाच्याच विचाराने निर्गुण ओस वाटते. सगुण निर्गुणाबद्दल अतीव आदरच वाटला पाहिजे व तसा आदर वाटण्यास दोहोबद्दल समत्वबुद्धि उत्पन्न झाल्यानेच तो राहुं शकेल. म्हणून कोणत्याहि एकदेशी भावाचें, ज्ञानाचें, श्रद्धेचें संपूर्ण खंडण करणेच आवश्यक असते.

‘काय तें करावें संदेहि निर्गुण । ज्ञानानें सगुण ओस कैलै’

असें एकनाथ महाराजांनी हरिपाठांत म्हटले आहे. सातव्या अध्यायांत अन्वयव्यतिरेकात्मकज्ञान याच हेतूने सांगितले आहे. अन्वयव्यतिरेक म्हणजे काय? सर्व चराचर सृष्टीहून परमात्मा कसा वेगळा आहे हें दाखवून देणे म्हणजे व्यतिरेक ज्ञान होय. या उलट एकच एक असलेला जगताचा आद्य असा परमात्मा, तोच संपूर्ण जगद्रूपाने किंवा विश्वरूपाने तटला आहे हें दाखवून देणे याला अन्वयज्ञान म्हणतात. सातव्या अध्यायांतील सातव्या श्लोकांत भगवंतांनी हा सिद्धांत स्पष्ट केला आहे.

‘मत्तः परतरं नान्यतिंकिदिस्त धर्मंजय ।

मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ अ. ७ श्लो. ७

यावरील ज्ञानेश्वरांची एकच ओवी संपूर्ण भाव स्पष्ट करणारी आहे—

‘सुवर्णाचे मणी केले । ते सोनियाचे सुती वोविले ।

तैसें म्यां जग धरिले । सबाह्याभ्यंतरी ॥ अ. ७ ओ. ३३

सोन्याचे मणी करून ते सोन्याच्याच सुतांत ओविले म्हणजे अंतर्बाण
एक सोनेच असते. त्याप्रमाणे जग व जगदात्मा यांचा संबंध आहे.

‘वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः’ अ. ७ श्लो. १९
या श्लोकाचा आशय ज्ञानोबांच्या पुढील ओवीत संपूर्ण सांठवलेला आहे.

‘हे समस्तही श्रीवासुदेवीं। ऐसा प्रतीतिरसाचा वोतला भावो॥

म्हणोनि भक्तांमाजी रावो। आणि ज्ञानिया तोचि॥ अ. ७ ओ. १३६

आठव्या अध्यायाच्या सुरवातीलाच अर्जुनाने भगवंताला प्रश्न केला
असून त्यांत पुढील शब्दांचा अर्थ विचारला आहे. ‘ब्रह्म काय? अध्यात्म
काय? कर्म काय? अधिभूत काय? अद्वैत काय? याच देहांत अधियज्ञ
कोणता? असे हे प्रश्न आहेत.

या प्रश्नांच्या उत्तरांत भगवंतांनी फक्त अधियज्ञ याचे स्पष्टीकरण
देतांना तें माझे रूप आहे असें सांगितले आहे. पहा—

आता इथेचि शरीरग्रामी। जो शरीरभावातें उपशमी।

तो अधियज्ञ एथ गा मी। पांडुकुमरा॥ ८१३७

आठव्या अध्यायांत आलेल्या एकंदर विवेचनाचा सारांश पाहिला तर
तो निर्गुणपर नसून सगुणपरच असल्याचे दिसून येते.

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च।

यावरील ज्ञानेश्वरांच्या टीपेंत सगुणाचेच अनुसंधान घरण्याविषयी
प्रतिपादन केले आहे.

डोळां जें देखावें। कां कानीं हन ऐकावें।

मनीं जें भावावें। बोलावें वाचे॥ ८१३८॥

तें आंत बाहेरी आघवें। मीचि करूनि घालावें।

मग सर्वकाळीं स्वभावें। मीचि आहे॥ ८१३९॥

आठव्या अध्यायांत आपण भगवान ज्याला मी मी म्हणतात तो नेमका
कोण याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न केला. आपणाला मागील विवेचनाच्या
संदर्भात भगवान सगुण निर्गुणाच्या एकत्वाच्या बोधावर भर देऊन सांगत
असल्याचे त्यांत दिसून आले. परंतु हा उपदेश करणारे भगवान हे स्वतः
कोण? त्यांचीच केवळ भक्ति केली तर ती योग्य का अयोग्य? वगैरे शंका
निर्माण होणारी आहे. याचे स्पष्ट उत्तर आपणाला या पुढील नवव्या अध्यायांत
सांपडते काय हे पहावयाचे आहे.

नववा अध्याय हा भक्तिप्रधान अध्याय आहे यावद्दल सर्वांचेच एकमत आहे. केवळ देहरूपानें दिसणारा भगवान सत्य मानून त्याच्यावर व्यक्ति या स्वरूपांत जे आरोप केले जातात ते माझी अवहेलना करणारे आहेत असें अवंतांनी म्हटले आहे.

अवजानांति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानंतो ममभूतमहेश्वरम् ॥ १११

ज्याच्या सत्तामात्रेकरून अनंतकोटिब्रह्मांडाची घडामोड होते, ज्याच्या केवळ अस्तित्वामुळेच प्रकृति किंवा माया ही चराचराची निर्मिती करते. त्या पूर्णब्रह्माच्या अवताराला माणूस समजणारे लोक त्याची अवहेलनाच करतात. सर्वभूत महेश्वरत्व न जाणल्यामुळे प्रत्यक्ष पूर्णवितार श्रीकृष्णाविषयी त्यांची अशी धारणा होते. त्यामुळे कोणत्या भावनेने मनुष्य समजून त्याच्यावर प्रेम करणारांची भक्ति ही भक्ति या संज्ञेला पात्र होत नाही. परमेश्वराला अवतार या स्वरूपांत जे पाहूं शकत नाहीत. जाणू शकत नाहीत किंवा सागूनहि ज्यांचा विश्वास बसत नाही ते सर्व आसुरी प्रकृतीचे लोक आहेत असे भगवान श्रीकृष्णांनी येथे सांगितले आहे. त्यांचे जन्म, कर्म, आशा, ज्ञान हें सर्व व्यर्थ होते. भगवंताला भगवान असे जाणूनच त्याची भक्ति झाली पाहिजे तरच ती योग्य होते.

नवव्या अध्यायांत आणखी एक भक्तीचा प्रकार दाखविला असून तोहि कसा हिणकस आहेते वर्णिले आहे. अनेक देवतांची उपासना करणाऱ्या भक्तांचा हा वर्ग आहे. याची भक्ति बहुधा सकाम असते. आपली कामना पूर्ण होण्याकरिता कामनेनुसूप त्या त्या देवतांची निष्ठापूर्वक भक्ति केली जाते. त्यांच्या त्यांच्या श्रद्धेनुसूप त्यांना फळेहि मिळतात. वास्तविक फलदाता एकच एक भगवान आहे ! मात्र त्यांच्या श्रद्धेमुळे भिन्नभिन्न देवांकङ्गन ती फळे मिळतात असा त्यांचा समज असतो. त्याचप्रमाणे यांतील कोठलातरी देव हा 'कर्तुमकर्तुं अन्यथाकर्तुं' असावा असे या भक्तांना वाटत नाही. त्यामुळे देवावद्दलची भावना ही तोकडी, कमी दर्जाची असते आणि त्यांच्या पासून फळाची अपेक्षाहि तोकडीच केलेली असल्यामुळे ते नाशिवंत फळाचेच मानकरी ठरतात.

सर्वदेव देवता ही देखील एकाच भगवंताची रूपे आहेत व

कोणत्याहि देवतेचे भजन पूजन हे त्यामुळे वस्तुतः एकाच देवाचे भजन होते असे असले तरी प्रत्येक देवतेची भावना भिन्न भिन्न केल्यामुळे ही भक्ति व्यभिचारी होते. म्हणून भगवंताची भक्ति ही भगवंताला जाणूनच केली पाहिजे.

मातें नेणोनि भजन । तें वाशांचिगा आनेआन ।

म्हणोनि कर्माचे डोळे ज्ञान । तें निर्दोष होआवे ॥ १३६०

वरील विवेचनावस्तुन लक्षांत येईल कीं भगवंताला जाणून मगच त्याचे खरे भजन करतां येणे शक्य आहे.

आणि मग भगवंताचे यथार्थ स्वरूप जाणूनच भजन करावयाचे म्हणजे त्या करिता ज्ञानी, विचारवंत मनुष्यच पाहिजे. इतरांना तें शक्य नाही. आणि ही गोष्ट सर्वसामान्यांच्या कक्षेत येणारी नसल्यामुळे भक्ति सोषी आहे या म्हणण्यांत कांहींच अर्थ नाहीच असें वाटणे शक्य आहे. भगवान तर भक्ति ही अत्यंत सोषी असून दगडोबाला सुद्धा साधणारी आहे असें पुढे म्हणत आहेत त्याचाहि विचार केला पाहिजे.

ज्ञानपूर्वक भक्ति, भोळी भक्ति आणि विपरीत ज्ञानपूर्वक भक्ति असे भक्तीचे येथें तीन प्रकार दिसून येतात. यांतील भोळी भक्ति हीच सुलभ अशी भक्ति असून ज्ञानमूलक भक्ती इतकाच या भक्तिचा गौरव भगवंतांनी केला आहे. पुढील श्लोकांत या भक्तीविषयीं भगवान म्हणतात—

अपि चेत्सु दुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।

साधुरेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हिसः ॥ १३०

मां हि पार्थ व्ययाश्रित्य येऽपि स्युः पाप योनयः ।

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ १३१

वरील दोन श्लोकांत काय सांगितले आहे ? भक्तीकरितां कोणतीहि जात आड येत नाही. कितीहि दुष्कृति असला तरी चालतो. त्याला गतगोष्टीचा अनुताप होऊन भगवंताविषयीं दृढ प्रेम उत्पन्न झाले म्हणजे पुरे ! अजामेळ, वाल्याकोळी यांसारखे महापापी सुद्धां भक्त श्रेष्ठ झाले. शबरीसारखी भिळीण व कान्होपात्रा वेश्येच्या पोटीं जन्माला येऊनहि जगद्वंद्य ठरली. घुरटधाणीच्या गौळणींना कोणते ज्ञान होते ! अशा प्रकारच्या अगदीं सामान्य जडजीवांचाहि भक्तीमुळे उद्धार झाला आहे.

वरील प्रकारची उदाहरणे अर्जुनापुढे होती व अर्जुन हा उत्तम बुद्धिवानही होता. अर्थात् एथपर्यंतच्या सर्वे उपदेशानें अर्जुनाला या भक्तीची प्राप्ती होऊन पूर्ण समाधान होणे आवश्यक होतें. परंतु प्रत्यक्षांत तसें ज्ञालेलें नाही. भक्तीच्या किंवा ज्ञानाच्या नुसत्या गोष्टी ऐकून काम भागतेच असें नाही. शबरीला किंवा गोपीना कोणी भक्तीचे तत्त्वज्ञान सांगणारा नव्हता. यावरून भक्तीची प्राप्ति ही कांहीं निराळीच बाब आहे असें दिसून येते.

आपण ज्या एका सुद्धाचा विचार करीत आहोत तो सुद्धा म्हणजे ज्ञाला भगवान मी म्हणतात तो भगवान म्हणजे नेमका कोणता घरावा. ज्ञान्याचा निर्गुण का भक्ताचा संगुण ? याचा निर्णय अद्यापहि अर्जुनाला ज्ञाला नाही. आणि येथपर्यंत गीतेच्या आधारे विचार करणाऱ्या विद्वानांनाही तो क्वचितच होणे शक्य आहे. भगवंताच्या मताप्रमाणे खरा बोध न होतांच आपणाला आतां सर्व समजले आहे असें वाटणे मात्र सहज शक्य आहे. परंतु शेवटी खन्या अनुभवाच्या दृष्टीनें ते फोल ठरतें.

अर्जुनाची वास्तविक स्थिति काय आहे हे भगवंतांना पूर्ण ज्ञान आहे. याच्यांत यत्किंचितहि अपुरेपणा राहू नये ही भगवंताची इच्छा आहे. म्हणून या पुढील दहाव्या अध्यायाच्या सुखातील भगवंतांनीच उपक्रम करून अधिक शृङ्खला बोध होईल अशाप्रकारे सांगण्यास सुखात केली आहे.

ज्ञानोबांच्या ओवीने भगवान अर्जुनाला काय म्हणत आहेत तें स्पष्ट होत आहे पहा—

परी किरीटी तू मातें। नेणसी ना निरुतें।

तरी तो गा जो मी येथे। तें विश्वचिं हे । १०६३

आपणालाहि आता दहाव्या अध्यायाच्या परिशीलनानें भगवंताविषयी क्षय घ्यावा तें पहावयाचें आहे दहाव्या अध्यायाचा विचार करण्याची भूमिका आता तयार ज्ञाली आहे.

या दहाव्या अध्यायानें विचाराच्या एका नवीन दालनांत आपण प्रवेश करणार असल्यानें तृतीयोडा स्वल्पविराम घेऊन पुढील अंकाची वाट पाहूया !

साँई समर्था सुमने भजा हो

(इंद्रवज्रा-वृत्त)

साँई चरित्रासि सदा स्मरा हो ।

साँईच सर्वत्र जगी पहा हो ॥

साँई मुखें नाम सदा वदा हो ।

साँई समर्था सुमने भजा हो ॥ १ ॥

साँई असे प्रेमल सत्य मूर्ति ।

साँई असे साच विशुद्ध-कीर्ति ॥

साँई-मनी मेद नि खेद ना हो ।

साँई समर्था सुमने भजा हो ॥ २ ॥

साँई नसे केवळ हाम उष्य ।

साँई असे ईशाचि भवित-वश्य ॥

साँई जनांचे हित तें करी हो ।

साँई समर्था सुमने भजा हो ॥ ३ ॥

साँई असे पूर्ण विरक्त चित्ती ।

साँई-मनी शान नि पूर्ण शांति ॥

साँई धुनी सेवितसे सदा हो ।

साँई समर्था सुमने भजा हो ॥ ४ ॥

साँई-पदी लोळति सर्व सिद्धि ।

साँईस ना लेश उपाधि आधि ॥

साँई पहाया शिरडीस जा हो ।

साँई समर्था सुमने भजा हो ॥ ५ ॥

साँई असे साच अगम्य-जन्मा ।
 साँई असे साच अगम्य-कर्मा ॥
 साँई असामान्य गुरु खरा हो ।
 साँई समर्था सुमनें भजा हो ॥ ६ ॥

साँई असे सिद्धचि हा फकीर ।
 साँई-मर्नी कांहिं नसे फिकीर ॥
 साँई-समत्वे जानि बावरे हो ।
 साँई समर्था सुमनें भजा हो ॥ ७ ॥

साँई ! आम्हां देई सुबुद्धि सौख्य ।
 साँई ! असो सज्जनसंग मुख्य ॥
 साँई ! सदा राहिं निजांतरी हो ।
 साँई समर्था सुमनें भजा हो ॥ ८ ॥

साँई खरा तूच पिता नि माता ।
 साँई ! भर्वी तारक तू अनाथा ॥
 साँई ! मला दर्शन भेट देई ।
 साँई सदा रामपदासि गाई ॥ ९ ॥

कवी— रा. ब. खाडिलकर, वकील नाशीक

उपवासाची मीमांसा

लेखक :— गणेश नीलकंठ पुरंदरे, ऑडव्होकेट

श्री. ग. नी. पुरंदरे यानी या लेखांत उपवासाची शास्त्रीय हृषीने व अत्यंत उच्च पातळीवरून मीमांसा केली असून ती वाचकांना मार्गदर्शक व माहितीपूर्ण वाटल्याशिवाय रहाणार नाही. या लेखावरून लेखकाची सखोल अभ्यासूच्यात स्पष्टपणे दिसून येते.

साधारणपणे उपवासाचा अर्थ भोजन न करणे असा होतो व त्याचा हेतू पचनेंद्रियांना विश्रांति देणे असा असतो, परंतु उपवासाचा मुख्य उद्देश हा आध्यात्मिक स्वरूपाचा असून शारीरिक उद्देश हा गौण स्वरूपाचा आहे. आज-कालच्या युगांत उपवासाचा प्रयोग राजकीय स्वरूपामध्ये शस्त्र ह्या रूपाने केला जाऊ लागला आहे.

उपवास हा शब्द दोन शब्द जोडून केला गेला आहे. उप आणि बास. उप याचा अर्थ जवळ व वास याचा अर्थ बसणे किंवा वास करणे म्हणजे उपवासाचा उद्देश त्या परमेश्वराच्या जवळ बसणे की जो शक्ति ज्ञान व आनंद यांचे अक्षय भांडार आहे, विस्तवाच्या जवळ बसून आपण त्याचा गुण जो उष्णता तिचा असाच अनुभव घेतो, त्याचप्रकारे परमेश्वराचे जवळ बसून आपणास शक्ति ज्ञान व आनंद यांची प्राप्ति होण्यासाठी आहे. परंतु उपवास म्हणजे भोजन वर्ज्य करणे व पचनेंद्रियाना विश्रांति देणे असा अर्थ साधारतः घेतला जात असल्याकारणाने या ठिकाणी उपवासाची मीमांसा व तो कसा करावा याविषयी विवरण करण्याचे योजिले आहे.

जीवनशक्तीचे—तिहेरी कार्य

आपल्या शरीरांत जीवनशक्ती मुख्यत्वे करून तीन प्रकारचे कार्य करीत असते, पहिले कार्य म्हणजे जेवलेल्या खालेल्या अन्नाचे पचन करणे, दुसरे कार्य म्हणजे आपल्या दैनंदिन कार्यक्रमास आवश्यक जे श्रम ते आपल्याकडून करवून घेणे व तिसरे कार्य म्हणजे आपल्या शरीरात एकत्र झालेल्या अनिष्ट विषारी विजातीय द्रव्यांचा मलमूत्रादि पदार्थांचा निचरा करणे-ह्या जीवनशक्तीची

काही स्वाभाविक वैशिष्ट्येही आहेत त्यात एक वैशिष्ट्य असे आहे की ह्या जीवनशक्तीचा उपयोग तीन्ही कार्याकरिता एकाच वेळी करता येत नाही. तिचा उपयोग एखाद्या नोकरासारखा करता येतो. म्हणजे एका वेळी एकच काम. उदाहरणार्थ, ज्या वेळी पचनाचे कार्य चालू असेल त्यावेळी श्रमाचे काम किंवा मलविसर्जनाचे काम होत नाहीं. ह्या जीवनशक्तीचें दुसरें एक वैयक्तिक वैशिष्ट्य आहे. आजकालच्या पिढीच्या लोकांच्या शरीरांत मलसंचय फार झालेला आहे. तेव्हा जीवनशक्तीला जेव्हां जेव्हां अवसर मिळतो तेव्हां तेव्हां हा मल काढून टाकण्याकरितां ती स्वतःच झटूं लागते. आणि म्हणून आपण अन्न जरी खालें नाहीं तरी पचनीय कार्य करावयाचे नसल्यामुळे जीवनशक्ति हा मल काढून टाकण्याच्या कामाला आपण होऊन लागते. आयुर्वेदामध्ये दिलेलें आहे —

‘आहारं पचति शिखी दोषानाहारवर्जितः ।

म्हणजे शिखी (जठराशीच्या रूपांतील जीवनशक्ति, वैश्वानर) अन्न पचविते; पण अन्न दिलें नसल्यास ती जीवनशक्ति मलनिष्कासनाच्या कार्यास प्रवृत्त होते. आणि मलनिष्कासनाचे काम शिळक नसल्यास (एनिमाने किंवा रेचक औषधांच्या उपयोगाने) ती जीवनशक्ति श्रमाचे कामास प्रवृत्त होते.

चार प्रकारचे अन्न

सर्व प्राणिमात्रांच्या ठिकाणी असलेले शरीर हे पंचमहाभूतात्मक आहे. पृथ्वी, आप, तेज, वायू व आकाश हीच तीं पांच महाभूते. आणि ह्या शरीरांत परमेश्वर वैश्वानराच्या रूपाने वास करीत असतो—

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।

प्राणापानसमायुक्तः पचास्यन्नं चतुर्विंधम् ॥

—गीता

परमेश्वरच सर्व प्राण्याच्या शरीरामध्ये वैश्वानर (अग्नि) रूपाने चारी प्रकारचे अन्न शिजवीत असतो. हे चार प्रकारचे अन्न म्हणजे पृथ्वी, आप, तेज, वायू ह्या चार महाभूतांचे प्रातिनिधिक अन्न. ही चार महाभूते तत्वे आहारविषयक आहेत व पाचवे तत्व आकाश हे उपवासविषयक आहे, ह्या तत्वाचा संपूर्ण समावेश शरीराध्यें उपवासकालामध्येच होऊं शकतो. बाकीच्या चार तत्वांचा आहाराच्या पदार्थाशी ज्या प्रकारचा संबंध आहे ते प्रकार असेः—

धान्याचा संबंध पृथ्वी तत्त्वाशी आहे धान्यामध्यें गहूं, तांदूळ यांसारखी एकदल धान्यें येतात व डाळींसारखी द्विदल धान्येही येतात, तरी सुद्धां डाळीमध्यें हें पृथ्वीतत्त्व अधिक प्रमाणांत असतें. ही धान्यें शरीराला स्थूलता देतात. जे लोक शरीरिक श्रम जास्त करतात तेच लोक जास्त अन्न खाऊन तें पचवू शकतात. बौद्धिकश्रम करणाऱ्यांना ह्या प्रकारच्या अन्नाची जरूरी कमी असते.

जल व तेज तत्त्वाचा संबंध

जल तत्त्वाचा संबंध आपल्या जेवणातील भाज्यांशीं आहे. त्यांत दुधी भोपळा, पडवळ वगैरेसारख्या हिरव्या भाज्यांमध्यें जलतत्त्व अधिक प्रमाणांत असतें. बटाटा, रताळे यांमध्ये कमी असतें.

तेज तत्त्व विशेषेंकरून फळांमध्ये असतें. त्यामध्ये तसें पाहिले तर जलतत्त्वसुद्धां भरपूर प्रमाणांत असतें. फळे ही सूर्याच्या उष्णतेने पकव होतात. छान्दोग्योपनिषदामध्यें सांगितलेलें आहे—

तेजोऽशिं त्रेधा विधीयते ।

ह्या वाक्याचा अर्थ असा आहे की, आपण ज्या अन्नाचे भक्षण करतो त्याचे तीन भाग पडतात. अग्नी म्हणजे सूर्यापासून मिळणारे तेज, मिळणारा प्रकाश, ज्यावेळी आपण उन्हातून हिंडतो, फिरतो, सूर्याच्या उष्णतेने पिकळीं जाणारी फळे खातो त्यावेळीं आपल्या शरीरांत तेजस् तत्त्वाचा समावेश होतो. फळे सुद्धां दोन प्रकारचीं आहेत. एक रस देणारीं व दुसरीं गर असणारी. गराच्या फळांत पौष्टिक तत्त्व अधिक प्रमाणांत असते तर रसदार फळांत शरीर शुद्ध करण्याचे सामर्थ्य असते.

वायुतत्त्वाचा खुलासा

चवथें तत्त्व म्हणजे वायू. हें तत्त्व विशेष प्रमाणांत पालेभाज्यांत असते. या तत्त्वाचा उल्लेख गीतेमध्यें ‘पत्र’ या शब्दानें केलेला आहे. पत्रामध्यें सुद्धां तुळस, बेल घ्या पत्रामध्यें शरीर शुद्ध करण्याची शक्ति जास्त प्रमाणांत असते व त्या मानानं चवळी पालक, आळ वगैरे पालेभाज्यांमध्यें ती कमी असते.

अशा प्रकारे शाक, फळ, कंद व अन्न ह्या पदार्थांचा वायू, तेज, आप व पृथ्वी ह्या तत्त्वांशीं अनुक्रमें संबंध आहे. आकाश तत्त्वाचा संबंध उपोषणाशी उपवासाशीं म्हणून दैनिक जीवनांत जेवण्यांत जर आकाश तत्त्वाचा म्हणजे उपवासाचा समावेश करतां आला तर आहार संतुलित होऊं शकतो व अशा संतुलित आदरानें शरीर निरोगी व सुदृढ होऊं शकतें.

वायुभक्षणावर जगणारे योगी

ही झाली सर्वसाधारण माणसांच्या, प्राण्यांच्या दृष्टीने उपवासाची मीमांसा, पंचीकरण सिद्धांतानुसार पांच तत्त्वांपैकीं प्रत्येक तत्त्वांत बाकीच्या चारी तत्त्वांचासुद्धां समावेश होतो. आणि त्या सिद्धांतानुसार योगीजन, अवधूत हे आकाशतत्त्वाचा, उपवासाचा समस्त आहारांच्या दृष्टीने उपयोग करतात. केवळ वायू भक्षण करून राहणारे पवनाहारी योगी आढळून येतात. अशा योग्यांत बंगालमधील गिरिबाला व काशीक्षेत्राजवळील तपोमूर्ति श्रीपवनाहारीबाबा यांची गणना होते. केवळ आकाशतत्त्वाचा, उपवासाला उपयोग करून बाकीच्या चारी तत्त्वांचा त्यावरोबरच समावेश करून घेणे ही एक योगसाधना आहे व ती योगसाधना साध्य केलेले अनेक योगी, अवधूत या देशांत होऊन गेलेले आहेत.

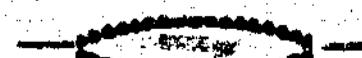
पाश्चिमात्य देशांतही अशा व्यक्ति होऊन गेल्या आहेत. त्यांपैकीं डॉक्टर बारबारा मुर एम्. डी. या नांवाच्या एक रुसी डॉक्टर महिला होत. त्या भारतांत जवळ जवळ १९३४ साली आल्या होत्या. हिमालय पर्वतातील कित्येक योगी महात्म्यांची भेट घेऊन त्यांनी सांगितल्या गोष्ठींचा प्रत्यक्ष आचरणांत प्रयोग केला. त्यांत दररोज थोड थोडा आहार कमी करीत जाऱ्ये हा एक प्रयोग होता, त्या प्रयोगाविषयी त्या लिहितात की, प्रथम तीन वेळ त्या खात असत, त्या तीन वेळांच्या ऐवजी दोन वेळ त्यांनी खावयास सुरवात केली व पुढे एकच वेळ त्या खाऊं लागल्या. त्यानंतर त्यांनी अन्न खाण्याचे सोडून देऊन फक्त पालेभाज्या, फळे व पाने यांच्यावर काम चालविले. शेवटी फक्त रस किंवा थोडी मध यांचे सेवन थोड्या प्रमाणात सुरू केले. २६ वर्षे त्यांनी असे प्रयोग केले. प्रयोगान्ती त्यांचे असे म्हणणे आहे की आता त्या फक्त पाण्यावर महिनेच्या महिने राहतात, तसेच स्वित्जर्लंड व इटलीमधील बर्फावर किंवा बर्फांच्या पाण्यावर नित्य राहतात. दररोज ४०-५० मैल चालतात व ८००० फूट उंचीच्या पहाडावर चढतात, उतरतात पण थकवा असा त्यांना कधींच वाटत नाही. त्यांचे असें म्हणणे आहे कीं, वर सांगितलेले प्रयोग करून अनुभवांनी त्यांना असें कूळून चुकलें आहे कीं, शक्ती किंवा शरीरांतील उष्णता यांचा आहाराशीं कांहीं संबंध नाही. या आपल्या अनुभवाचे त्यांनी शास्त्रीय दृष्ट्या विवेचन करून असें दर्शविलें कीं हवा व सूर्यांचे किरण यांमध्ये अशीं कांहीं तत्त्वे आहेत कीं ज्यांचे ज्ञान वैज्ञानिक यंत्राच्या द्वारे होऊं शकत नाहीं पण ज्यांचे ग्रहण मानव शरीर करू

शक्ते व तसे ग्रहण केल्यावर शरीर सशक्त बळकट होऊ शकते; श्रमाचे काम करू शकते व म्हातारपणीं सुद्धां तरुणासारखे रहातां येते.

केवळ पाण्यावर उपजीविका

केवळ पाण्यावर किंवा वायूवर उपजीविका करून राहतां येणे ही हठयोगांतर्गत एक सिद्धि आहे. या स्थूल शरीरापासून सिद्धदेह प्राप्त करण्याचा तो एक मार्ग आहे. फार कठीण मार्ग आहे, पण त्याची मीर्मांसा साधारणपणे अशी:-

बाब्य अन्न वर्ज्य करून योगी आपल्या शरीरांतील अन्नसंचयावर जगण्याचा प्रयत्न करतो. सूर्योदय झाल्यावरोवर प्राणिधर्मानुसार त्याच्या शरीरांतील वैश्वानर जागृत होतो व खाण्य म्हणून इकडे तिकडे पाढू लागतो. तें न आढळल्याने पोटांतील कफ-पित्त-वात या अन्नरससंचयावर तो हळा करतो. त्या तसे जठराभीमध्ये—वैश्वानरामध्ये या कफ-पित्त-वात त्रिदोषांचे प्रथम हवन होते; म्हणजे टँकसीन्स जळू लागतात. या त्रिदोषांचे हवन केल्यावर शरीरस्थ सप्तधातूवर तो वैश्वानर क्रमाक्रमाने हळा चढवितो. पहिला हळा चरबीवर होऊन योग्याच्या शरीराचे स्थूलत्व नष्ट होते व त्याचा देह कृश होता. चरबीनंतरच्या इतर धातूंचे, मांस, अस्थि वगैरेचे हवन करण्यापर्यंत योगसाधना जाण्यास फार कठीण कायिक तपच करावे लागते. नाथसांप्रदायिक सिद्ध सिद्धांतपद्धतीनुसार योगी ही कठीण कायिक तपश्चर्या करून आपल्या संपूर्ण स्थूल शरीराचे हवन करून ज्योतिःस्वरूप मात्र बनून या भूलोकस्तरांतून वरच्या स्तरांत निघून जातो. या सिद्धांत-पद्धतीनुसार जीवन्मुक्ति अवस्था ही आर्द्ध अवस्था आहे. देहपात झाल्यावर जीं मुक्तिं मिळते ती यथार्थाने खरी मुक्ति नव्हे. “अजरामरपिण्डो यो जीवन्मुक्तः स एव हि । जीवन्मुक्तिं - योगामध्ये देहाचे परिवर्तन घडवून आणतां येते. अशा सिद्धदेहाचा लाभ झाल्यावर योगी इच्छामरणी होऊ शकतो. स्थूलदेहाचे क्रमशः हवन करतांना सिद्धयोगी आपले प्रारब्ध कर्म कमी कमी करीत जातो. त्यानंतर देह जावो अथवा राहो है सर्वे त्याच्या इच्छेच्या आधीन असते. उपोषणाचा अंतिम संबंध हा जीवन्मुक्त-सिद्धि प्राप्त करण्याशी आहे, एवढेच निर्देशन येशीं करीत आहे. जीवन्मुक्तावस्था म्हणजे काय हा विषय वेगळा व मोठा आहे. त्या विषयीं चर्चा पुनः केव्हां तरी वाचकांच्या अभिरुचीनुसार, यथाकाल करू.

ईश्वर आणि विज्ञान

लेखिका:— सौ. उषा प्रभाकर मुळे, शिरडी.

विज्ञानाच्या जगत देवाला स्थान आहे का? मानव विज्ञानाच्या जगांत प्रगतीच्या मार्गावर यशस्वीपणे वेगाने वाटचाल करीत आहे, निरनिराळे शोध लागत आहेत. चंद्रावर प्रथम पाऊल ठेवून तर मानवाने कल्पनेपलीकडच्या विज्ञानप्रगतीची मुहूर्तमेढ रोवली आहे. अशक्य गोष्ट शक्य करून दाखविली आहे. ज्याच्या अंगी असामान्य शक्ती होती, अशा रामाला देखील चन्द्र मिळाला नव्हता. त्याची ती इच्छा अधुरीच राहिली होती. पण आजच्या शास्त्रज्ञानी मात्र स्वतःच्या बुद्धिसामर्थ्यावर सान्या जगाला आश्र्वयचकीत करून चन्द्राला सर केले आहे. कांही दिवसापूर्वीच वृद्ध माणसात चाललेला संवाद मी ऐकला.

मानव चन्द्रावर गेला म्हणतात.

“अहो कशाचा चन्द्रावर? ही शुद्ध फसवेगिरी आहे. दूरवर कोठेतरी जातात, कोणतीतरी चिंबे काढतात, अन म्हणतात, हे चन्द्राचे छायाचिन्त. चन्द्र काय अशा माणसांना भेटतो? सगळीकडे अंदाधुन्दी माजली आहे. पाप, अद्याचार, असत्य, भोदूपणा सगळीकडे भरला आहे. वाढत आहे. अशांना काय चन्द्रावर जाता येईल?

“पुण्याई लागते म्हणावं अशा ठिकाणी जायला” मला हसू आले. त्यांच्या विचारांची कीव कराविशी वाटली. केवळ पुण्याईच्या बळावरच चन्द्र मिळेल ही. त्यांची कल्पनाच हास्यास्पद वाटली. शास्त्रज्ञांच्या शोधाला त्यांच्या हृषीने किंमत नव्हती. देवाची तपश्रीर्या केल्यासच अशा गोष्टी साध्य होतील. असे त्यांना वाटत होते. त्यांनंतर कॉलेज विद्यार्थींचा संवाद ऐकला.

“व्हाट वंडरफुल!

ओ डॉट से वंडरफुल. इट इज अॅडव्हैचर !

दे डेर्ड दु डु इट !

अँट लास्ट अमेरिकन्स ह्यॉव फर्स्ट स्टेपड अॅन द मुन
बिफोर द रशियन्स ”

मला वाटते, पूर्वीच्या पिढीच्या अन आताच्या पिढीच्या मतांत जमीन अस्मानाचा फरक होता. दोन भ्रुवाइतके अंतर होते. कमालीची तफावत होती. पूर्वीची मते जुन्या पिढीनुसार चालत होती. अन आताची –आमूलाग्र बदलत होती. विज्ञानाच्या जगातील यशस्वीपणाची ती मुक्त कबने प्रशंसा करीत होती. आधुनिक मानवाचा देवावर विश्वास नाही का ? विज्ञानाच्या मार्गाने जाऊन त्याला सर्वकाहीं साधता येईल का ? देवावरच्या त्याच्या विश्वासाला तडे गेलेत का ? देवाच्या नावाखाली हा भोंदूपणा चालला आहे. असे त्याला वाटते का ? आणि इकडे तर यात्रेकरूंची दरसाळ वाढणारी संख्या देवावरील वाढता विश्वास प्रगट करीत आहे, देवाचे अस्तित्व मानणारे आहेत न मानणारे आहेत. देवाच्या कृपेने तो वाचला आहे. पूर्वजांची पुण्याई होती म्हणून थोडक्यात निभावले; दुसरे सूर असे शेवटी डॉक्टरांचे प्रयत्न यशस्वी ठरले. रक्ताचा ग्रूप जमला, अगदी वेळेवर रक्त मिळून तो वाचला.

रामदासांनी म्हटल होत ‘जगी सर्व मुखी असा कोण आहे ?’ सुख थोडे आहे, दुःख अपार आहे. दुःखाच्या क्षणी देवाचे त्याला स्मरण होते, देवच्या प्रसंगातून निभावून नेणार आहे असे त्याला वाटते, तो देवाची करुणा भाकतो. नवस, सायास बोलले जातात, त्या प्रसंगातून तो सुट्टो घ देवाचे आभार मानतो. अशा प्रसंगी देव नाही असे म्हणून कसे चालेल ? सुशिक्षित खापेक्षा निराळ्या प्रकारे देवाला विनवतो. संकटाला सामोरे जाण्याचे धैर्य दे म्हणतो. देवाला आजच्या विज्ञानाच्या जगात स्थान नाही म्हणून कसे चालेल ?

देवाला आजच्या जगात निश्चित स्थान आहे. भाका नानगळ, दुर्गापूर, पौलादी कारखान्यांच्या निर्मितप्रसंगी प्रथम देवाला मान आहे. नाटक, चित्रपटाच्या शुभारंभाच्या दिवशी देवालाच प्रार्थना केली जाते. पुढचे प्रयोग यशस्वी व्हावेत, हीच त्या मागची अपेक्षा असते. आजच्या वैज्ञानिक युगात देवाचे स्थान नाकासून चालणार नाही. पण ते वेगवेगळ्या स्वरूपांत आहे. कमी जास्त प्रमाणांत आहे. नेहरु म्हणाले होते, यात्रेला जाणाऱ्या यात्रेकरूप्रमाणे भाका

नानगल, दुर्गपूर पाहाण्यास लोकांनी गर्दी केली पाहिजे. तसा काळ येईल. मानवाच्या साहसाचे, बुद्धीचे, कल्पकतेचे मानवच कौतुक करणार आहे, रतुती करणार आहे, पण तो देवाला विसरणार नाही. त्याच्या ठायी देवाचे स्थान अढळ आहे, देवादिकांचे असामान्य पराक्रम मानव कधीच विसरणार नाही. त्याच्या ठायी असलेल्या असामान्यपणाला मानव आठवणार आहे, स्मरणार आहे, त्याची प्रार्थना करणार आहे. म्हणूनच विज्ञानाच्या प्रगतीच्या जगात देवाचे स्थान निश्चितच आहे.

बाबानीं हांक ऐकली

१९१७-१९४९

लेखक:—ना. ग. कोत्तावार, हिंगोळी

१९१७ साली आई-वडिलांबरोबर मला ही श्रीबाबांचे समक्ष दर्शन घडले; हे माझे सद्भाग्य होय: पण माझी श्रीबाबांबर तितकी श्रद्धा नव्हती. १९४९ साली माझी बदली वैजापूर (जि. औरंगाबाद) ला झाली. तेथून श्रीक्षेत्र शिर्डी जवळ असल्या कारणाने या मुळामी असेपर्यंत मला व घराच्या सर्व लहान थोराना श्रीबाबांच्या दर्शनाचा योग बहुतेक गुरुवारी व उत्सव प्रसंगी घडून आला. तेव्हापासूनच मी श्रीबाबांचे चिंतन करीत असतो. गुरुवारी उपवास करून ‘श्रीसाई स्तवन-मंजरी’ वाचीत असतो. घरांतील सर्व मंडळी श्रीबाबांच्या भक्तीत इतके रंगले आहेत की लहान मुळे श्रीबाबांच फोटो कोठें ही दिसला की ‘बाबा’ असें म्हणून बोटाने दाखवितात. श्रीबाबांच्या कृपेने कित्येक प्रसंगीं संकटांतून माझी सुटका झाली आहे.

त्यांतील एक चमत्कारिक घडलेली घटना येथे देत आहेः—

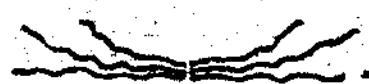
दि २३-७-६९ ला माझा पांच वर्षांचा नातु कु. संजय परभणी येथे मकानच्या दुसऱ्या मजल्यावरून तोल जाऊन सिमेंट रोडवर पडला व बेशुद्ध झाला. बेशुद्ध अवस्थेतच त्याला तात्काळ सरकारी दवाखान्यात दाखल करण्यांत

आलें, मला हिंगोली येथें निरोप कळविला. मी तेथें जाई पर्यंत तो बेशुद्ध अवा स्थेतच होता. चिंताजनक प्रकृती पाहून मी श्रीबाबांचे स्मरण केलें व त्यास 'उदी' लावून सर्वत्रांना सांगितले कीं श्रीबाबांची 'उदी' लावली आहे. औषधोपचार चालू आहे तेव्हां श्रीबाबाच त्याचें संकट निवारण करतील, तरी काळजी करण्याचें कारण नाही. प्रकृतीत हल्ल हल्ल सुधारणा होत गेली, परंतु दि. ५-८-६९ ला दुपारी एका एकी फीट सुख झाल्यासुळे आम्ही सर्वजण घावरलो. डॉक्टरांनी सांगितलें कीं डोक्यावर मुकामार बसल्या कासणाने मेंदू, डावा हात व पायावर परिणाम होण्याचा संभव आहे. तेव्हा जे.जे. हॉस्पिटल, मुंबईस घेऊन गेल्यास इलाज किंवा ऑपरेशन केल्या नंतर खरी परिस्थिती कळून येईल. डॉक्टरांचे मत ऐकून मी अत्यंत काळजींत पडलो; कारण मुंबईत काय होईल त्याची खात्री कोणी घावी? संकटांत सापडलेल्या गजेंद्राप्रमाणे मी श्रीबाबांचा घावा केला, तो काय आश्र्य! त्याच दिवशीं सायंकाळपर्यंत प्रकृतीत बरीच सुधारणा झाल्यासुळे सर्वत्रांना चमत्कार वाटला. श्रीबाबांनी तेथील सिविहल सर्जनला बुद्धि दिल्यासुळे डॉक्टरानीं तयार केलेला रिपोर्ट त्यानी रद्द केला व थोडे दिवस इलाज चालू ठेवण्यांबद्दल सांगितलें.

दि. २७-८-६९ पर्यंत प्रकृति आटोक्यांत येऊन डावा हात व पायांत हालचाल सुख झाल्यासुळे त्यास घरी घेऊन जावयाची परवानगी मिळाली दि. ४-९-६९ ला त्यास त्याच्या आई-वडिलांबरोबर श्रीबाबांच्या समाधीवर अमिषेक व चादर चढविण्याच्या उद्देश्यार्थ पाठवून दिलें. अशा प्रकारे श्रीबाबानी माझी आर्त हांक ऐकून त्यास जीवदान दिलें व आम्हा सर्वत्रास काळजीतून आणि खचांतून वाचविलें.

माझी संपूर्ण श्रद्धा श्रीबाबांवर असल्यासुळे बारीक सारीक गोष्टी सुद्धां मी बाबांच्या कानावर टाकीत असतो.

श्रीबाबाना आर्तपणाने मारलेली हांक कधींही वाया जात नाही.

श्रीनामदेव महाराज केळकर आणखी कांही आठवणी

लेखकः—श्री आय. एस. शर्मा

गेल्या मे व जून या दोन अंकांतून सुमारे बारा वर्षापूर्वी मुंबईत होऊन गेलेले एक सत्पुरुष श्रीनामदेव महाराज केळकर यांचे कांही अनुभव नि आठवणी प्रसिद्ध करण्यांत आल्या आहेत. त्यांचे एक भक्त नि त्या आठवणीचे लेखक श्री. शर्माजी हे संतसेवेचे व भक्तिभावाचे भुकेले असून श्रीकेळकर महाराज व श्रीगाडगे महाराज यांचे सान्निध्य त्यांना लाभले होतें. दोघांच्याहीबद्दल त्यांना आत्यंतिक पूज्य भावना आहे.

श्रीगाडगे महाराज एकदां त्यांना म्हणाले “तुझा भक्तिभाव पाहून मी आनंदलो आहे. तुला काय हवें तें माग. संकोच बाळगू नकोस.” एकदां नव्हे तीन वेळां त्यानीं काय हवें तें मागून घे म्हणून सांगितले असतांही त्यांच्याकडे काय मागायचें हे त्यांना समजेना. शेवटीं शर्माजीनीं काय मागितले ? ते म्हणाले, “महाराज, मी काय मागू; देणार तर एकच द्या. माझ्यावर भक्तिभावाचा व्रष्टव करा. मी भक्तीच्या आनंदांत राहीन असें करा. त्याशिवाय आणखी मला कांही नको.”

त्याचप्रमाणे श्रीनामदेव महाराज केळकर यांचा सहवास त्यांना ७८ वर्षे लाभला. त्या काळांत त्यानीं स्वतःसाठीं कांहीं मागितलें नाहीं; परंतु त्यांच्याकडून इतरांच्या दुःखाचें मात्र परिमार्जन करून घेतलें. उपरोक्त दोन अंकांतून तसे काही दाखले देण्यांत आले आहेतच.

श्रीकेळकर महाराज त्यांच्या घरी अधून मधून जायचे. अगदी

घरच्यासारखे वागायचे, शर्माजीना जशी महाराजाची ओळख पटली होती तशीच महाराजानाही त्यांची पूर्ण ओळख पटली होती

श्री. शर्माजी त्यांच्याबद्दल काय म्हणतात पहा:—

एकदा महाराज माझ्या घरी आले, घरात मुलें खेळत होतीं, त्यांत साऱ्या मुलीच होत्या, आपल्या घरात एखादा तरी मुलगा असावा असें कोणाला वाटत नाहीं ? परंतु मुली काय आणि मुलगा काय ? देवाने दिलें त्यांत समाधान मानून रहायचे ही माझी वृत्ति. ज्यांना मुलगा नाहीं अशीं कांहीं माणसें महाराजांकडे येऊन त्याबाबतीत कांहीं तरी करा, अशी विनवणी करायची व महाराज त्यांना कांहींना कांहीं उपाय सांगायचे. हे मी सर्व पहात असताही त्यांना त्या बाबतीत मी कधींही गळ घातली नाहीं.

एके दिवशीं श्रीकेळकर महाराज मला म्हणाले “अरे ! तुला मुलगा नाहीं ! कांहीं हरकत नाहीं. तुझ्या घरी मुलगा येईल. आणि नाहींच झाला तर मीच तुझ्या मुलाच्या रूपाने तुझ्या घरी येईन !”

“जशी आपली इच्छा !” मी म्हणालो.

आश्र्वर्याची गोष्ट म्हणजे श्रीकेळकर महाराज इहलोक सोङ्गन गेल्यानंतर बरोबर सव्वा वर्षाने आमच्या अजयचा जन्म झाला.

श्रीकेळकर महाराजांसंबंधीं एक अखेरचा प्रसंग सांगावासा वाटतो महाराजाच्या भेटीस मी गेलों म्हणजे अखेरच्या काळांत ते मला व आपल्या निकटवर्तीं भक्तांस म्हणायचे “हे पहा ! आतां लौकरच शेअर भांडवल उभारून मी एक लिमिटेड कंपनी काढणार आहें, प्रत्येक शेअर दहा रुपयांचा. तुम्हाला एक शेअर घ्यावा लागेल वरं !”

“महाराज, आपणांस काय कमी आहे ? कसली कंपनी काढता आणि नसत्या व्यापात कशाला पडतां ?” मी म्हणालो.

“शर्माजी ! तुम्हांला नाही समजायच ते, स्वस्थ राहून काय होत तें पहा !

“वरं आहे ! जशी आपली मर्जी !”

मी त्याकाळी लष्करांत नोकरीत असे. आमचा पुण्याला कँप पडायचा होता. आमच्या मेजर साहेबाबरोबर मीही पुण्यास जाणार होतो. तिकडे चैदा दिवस रहावें लागणार होतें.

जाण्यापूर्वी मी महाराजांचा निरोप घेण्यासाठीं त्यांच्याकडे गेलो. “महाराज, मी पुण्यास कँपसाठी जात आहे. आपला निरोप ध्यायला आलो आहे.”

“किती दिवस रहाणार आहेस तिकडे ?”

“चौदा दिवसांचा कँप आहे. तिकडून आलो म्हणजे नेहमीप्रमाणे येईन आपल्या भेटीला ”

“असं होय ! मला वाटतं तू लौकरच येशील मला मेटायला !”

“नाहीं महाराज ! लष्करी कायदा ! मला मध्येच रजा मिळण्याची शक्यताच नाही मग येणार कसा ?”

“तुझा साहेब तुला रजा देणार आणि तू लौकरच परत सुंबईत येणार !”

महाराजांच्या या बोलण्याचा मला त्यावेळी काहीच अर्थ लावतां आला नाही.

मी सुंबई सोडून गेल्यानंतर ३।४ दिवसांनी घडलेली घटना. पुण्यांत असता आमच्या मेजर साहेबांकडून मला बोलावणे आले. त्याप्रमाणे मी त्यांच्या भेटीला गेलो. ते म्हणाले “मि. शर्मा ! तुम्हांला आज सुंबईला जावे लागेल. माझी बायको मुले तिकडे आहेत. त्यांना येथे घेवून येण्याची कामगिरी मी तुमच्यावर सोपवीत आहे. तरी त्याप्रमाणे तिकीट वगैरे काढण्याची जरूर ती व्यवस्था करा.”

साहेबांचा निरोप घेऊन मी माझ्या निवासस्थानी आलो आणि त्यानंतर अवच्या अर्द्ध्या तासाने माझ्यानावें एक तार आली, त्यांत लिहिले होतें केळकर महाराज समाधिस्थ झाले. ताबडतोब निघून या !

मी चपापलो ! दुःखी कष्टी झालो !

ती तार हाती घेऊन मी माझे वरिष्ठ मेजरसाहेब यांच्याकडे रजा मागण्यासाठी गेलो; तेव्हा ते म्हणाले, “रजा कसली मागतोस ? यापूर्वीच मी तुला रजा दिली आहे नाहीं का ?”

मी लगबगीनें जी गाडी मिळाली त्या गाडीने सुंबईत आलो. श्रीकेळकर महाराजांच्या निवासस्थानी (चांदणेवाडीत) गेलो.

अंगावरून पांघरूण घेऊन महाराज चिरनिद्रा घेत पडले होते. आजू-बाजूस भक्त मंडळी जमून भजनांत दंग झाली होती.

तेयें पोहोचल्यावर मला समजले की, आपली गुरुभगिनी श्रीमती काशीबाई यांना झोपी जाण्यापूर्वी आदल्या दिवशीच महाराजांनी सांगून ठेवले होते की 'शर्माजी पुण्यास गेले आहेत! त्यांना बोलावून घ्या. ते आल्याशिवाय माझ्या अंगावरील वस्त्राला कोणी स्पर्श करायचा नाही. ते आल्यानंतर काय तें करा!"

आणि त्याप्रमाणे सर्व व्यवस्था करण्यांत आली. त्यानंतर माझ्या डोक्यांत प्रकाश पडला! मी लिमिटेड कंपनी काढणार आहें. प्रत्येक शेअर दहा रुपयांचा असणार आहे. त्यांतील एक शेअर तुम्ही घ्यायचा आहे! या त्यांच्या बोलण्याचा गर्भितार्थ नंतर माझ्या लक्षांत आला.

अनेक वेळा महाराज सांकेतिक भाषेत बोलत असूत. आणि त्या भाषेचा अर्थ नंतर लागला तर लागत असे!

असे होते, आमचे श्रीनामदेव महाराज केळकर!

कै. रावसाहेब आनंदराव थोरात

अनेक संस्थांशी संबंध असलेले विशेषतः शिरडी संस्थानशी अनेक नात्यांनी एकाकाळी संबंध असलेले साईभक्त, तसेच तळमळीचे कार्यकर्ते रावसाहेब आनंदराव थोरात हे काही महिन्यापूर्वी इंदूर सुक्रामी वयाच्या सत्तराब्या वर्षी एकाएकी हृदयविकाराचा झटका येऊन निधन पावल्याचे लिहिण्यास अत्यंत दुःख होत आहे. ते अनुभवी कॉट्टूकटर होते. तसेच सामाजिक व धार्मिक कायांत तळमळीने भाग घेत असत. श्रीशिवाजी सारक मंडळ, मराठा मंदिर, मराठा विद्यार्थी सहकारी संघ, श्रीसाईबाबा संस्थान, शिर्डी वरै अनेक संस्थांशी एक कार्यकर्ते या नात्याने त्यांचा निकट संबंध होता. त्यांचा स्वभाव मनमिळाऊ व परोपकारी होता. कोणतेही हाती घेतलेले कार्य घडाडीने व तळमळपूर्वक पार पाडावयाचे हा त्यांचा नैसर्गिक स्वभाव होता. आपल्या कर्तृत्वामुळे त्यांनी नांवलौकिक संपादन केला होता.

शिरडी-वृत्त

जून-१९७०

चालू महिन्यांत शिर्डीस बाहेरगांवची भक्त मंडळी बरीच कमी प्रमाणांत आली, याचे कारण यंदा पावसाळा बराच लौकर सुरु झाला. त्याचें प्रमाण वरेच होते. कांहीं कलाकारांनी श्रीपुढे हजेरी दिली. ती खालील प्रमाणे :—

कीर्तन—

श्री. ह. भ. प. विठ्ठल दशरथ माळी मु. अंदरसूल ता. येवला,
जि. नाशिक; श्री. ह. भ. प. शुक्रेश्वरबुवा मु. मोरवी. (चास) ता. कोपरगांव.
श्री. द. दा. ऊर्फ नानासाहेब रासने पुणे. (साईनाथ चिंतन) या विषयावर
कीर्तन केले,

गायन व भजन

श्री. रामचंद्र लक्ष्मण सोनकांबळे. मु. अकोला (विर्भ)

श्री. पी. नारायण स्वामी आणि संच. मु. लोहा ता. पैठण जि. औरंगाबाद.
(मराठवाडा)

श्री. भा. के. भिडे बुवा (गायन शिक्षक) मु. लोणावळा, जि. पुणे.
सौ. सुमताजबाई नळदुर्गकर मु. औरंगाबाद (मराठवाडा)

मोठ्यांच्या भेटी.

(१) ना. बी. जे. खताळ. उपमंत्री महाराष्ट्र राज्य.

(२) माननीय वागळे साहेब हायकोर्ट जज्ज, सुंवई.

(३) ना. बाळासाहेब भारदे, सभापति महाराष्ट्र विधानसभा मुंबई.

(४) मा. बखराज मागवी, डेप्युटी मिनिस्टर पब्लिक हेल्थ, म्हैसूर.

शिरडी येथील हवापाणी

शिरडी येथील हवा अब्राच्छादित व पावसाळी हवा, मात्र रोगराई नाही.

शिरडीचे वैभव

गेल्या साईलीलेच्या अंकांत शिरडीचे वाढते वैभव या लेखांतून शिरडीच्या वैभवात भर घालणाऱ्या साधनांची उत्तरोत्तर वाढत्या प्रमाणांत करी भर पडत चालली आहे याचे दिग्दर्शन करण्यांत आले होते. आणखी एका गोष्टीचा उल्लेख करणे जस्तर आहे. शिरडी संस्थानच्या निरनिराळ्या खात्यांत काम करणारे जे कर्मचारी आहेत त्यांची स्वतंत्रपणे व एकत्र रहाण्यासवरण्याची उत्तम सोय व्हावी या हेतूने श्रीसाई रुग्णालयानजीकच्या जागी एक दुमदार इमारत तयार होऊ लागली आहे, तेथे सुमारे ३०१३५ कर्मचारी व त्यांच्या कुटुंबीयांची रहाण्यासवरण्याची सोय होणार आहे. ही इमारत लौकरच तयार होईल.

श्री. कॉट्टर यांची दानशूरता

गेल्या अंकी शिरडी येथें बांधण्यांत येणाऱ्या भंगल कार्यालयाचा उल्लेख करण्यांत आला होता. या कार्यालय इमारतीसाठी सिक्कीम येथें वास्तव्य करून असलेले बाबांचे पारशी भक्त श्री. जे. आर. कॉट्टर यांनी सुमारे नऊ हजार रुपये खर्च करून नऊ गुंठे (नऊ एकर नव्हे) जमीन संस्थानच्या स्वाधीन केली आहे. या इमारतीचे काम चालू आहे.

Books published and sold by Sai Baba Sansthan, Shirdi

श्री साईबाबा संस्थान, शिरडी संस्थेतर्फे प्रकाशित
व विक्रीकरितां ठेवलेलीं पुस्तके

(१)	श्रीसाईसच्चरित्र (मराठी)	श्री. दाभोळकरकृत	८-००	
(२)	„	(हिंदी)	श्री. ठाकूर	५-५०
(३)	„	(गुजराठी)	श्री. सोमपुरा	४-००
(४)	„	(इंग्रजी)	Shri Gunaji	५-२५
(५)	„	(Kannad)	N. S. Anantha Raum	६-००
(६)	A Glimpse of Indian Spirituality	-by Pradhan	१-५०	
(७)	A Glimpse of Indian Spirituality	(Telugu)	१-००	
(८)	श्री साईलीलामृत (मराठी)	श्री. आगास्करकृत	२-७५	
(९)	साईबाबा-अवतार व कार्य (मराठी)	श्री. धोंड	२-००	
(१०)	साईबाबांचे ४ अध्याय (मराठी)	श्री. दासगणू	००-५०	
(११)	सगुणोपासना	(मराठी)	श्री. भीष्म	००-२५
(१२)	„	(गुजराठी लिपीत)	श्री. भीष्म ००-२५	
(१३)	श्री रुद्राध्याय १२ वा	(मराठी)	श्री. दाभोळकर	००-१२
(१४)	कीर्तनपंचक	(मराठी)	श्री. देव	१-५०
(१५)	शीलधी	(मराठी)	डॉ. गव्हाणकर	००-७५
(१६)	श्री साईगीतांजलि (मराठी)	कवि श्रीपाद	००-१२	
(१७)	Guide to Shirdi (English)		००-१२	
(१८)	स्तवनमंजिरी व सुमनांजली (मराठी)		००-२०	

व्ही. पी. ची पद्धत नाही.

Colour pictures of Sai Baba by Neroy

Commission to Sellers 25% except on 2 to 10 for which only 25 P. and 50 P. for No. 1. Postage Extra (minimum purchase of Rs. 15). Can be had from :

1. Receiver Shri Sai Baba Sansthan,
P. O. Shirdi., Dist. Ahmednagar.
2. Sai Baba Office 'Sai Niketan,'
Dr. Ambedkar Road, 804 B Dadar, Bombay 14.